UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAŞI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță

ISTORIA RUSIEI/URSS (1917-1991)

Autor şi Titular: Lect.univ.dr. Ionuț NISTOR

ANUL III
SEMESTRUL II
2012-2013

CUPRINS

Bibliografie

- ✓ Berstein, Serge, ed., *Istoria secolului XX*, vol.2, 3, Bucureşti, 1998.
- ✓ Bold, Emilian I., *Din istoria celui de-al doilea război mondial: războiul de iarnă sovieto-finlandez (30 noiembrie 1939-12 martie 1940)*, Iaşi, 2002.
- ✓ Buga, Vasile, *Apusul unui imperiu: URSS în epoca Gorbaciov 1985-1991*, Bucureşti, 2007.
- ✓ Buşe Cătălin, *Criza rachetelor din Cuba. Instituționalizarea managementului crizelor în relațiile internaționale*, Bucureşti, 2008.
- ✓ Croitor, Mihai; Borşa, Sanda, *Unitate şi conflict în lagărul comunist: dialectica rupturii sovieto-chineze*, Cluj Napoca, 2007.
- ✓ Dukes, Paul, *Istoria Rusiei: 882-1996*, Bucureşti, 2009.
- ✓ Duroselle, Jean-Baptiste, *Istoria relațiilor internaționale*, vol.I, II, Bucureşti, 1996.
- ✓ Graciov, Andrei S., *Naufragiul lui Gorbaciov: adevărata istorie a destrămării URSS*, Bucureşti, 1995.
- ✓ Graham, Loren R., *Science in Russia and the Soviet Union. A short history*, Cambridge, 1993. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Grossu, Sergiu, *Copiii Gulagului: cronica copilăriei oprimate în URSS*, Bucureşti, 2002.
- ✓ Heller, Agnes, Feher, Ferenc, *Dezmembrarea Imperiului lui Stalin*, Bucureşti, 1993.
- ✓ Hlihor, Constantin, *Istoria secolului XX*, Bucureşti, 2002.
- ✓ Hobsbawm, Eric, *O istorie a secolului XX: era extremelor 1914-1991*, Chişinău, 1999.
- ✓ Holloway, David, *Stalin şi bomba atomică: Uniunea Sovietică şi energia atomică 1939-1956*, Bucureşti, 1998.
- ✓ Honorin, Michel, *Istoria secretă a Kremlinului*, Bucureşti, 2007.
- ✓ Hrusciov, Nikita, *Crimele lui Stalin: raportul Secret al lui Hrusciov la Congresul al XX-lea al P.C.U.S.*, Bucureşti, 1998.
- ✓ *** *Istoria războiului rece*: vol.1: *De la Revoluția din Octombrie la războiul din Coreea 1917-1950*; vol.4: *De la Războiul din Coreea la criza alianțelor. 1950-1967*, 1993.
- ✓ Kapuscinski, Ryszard, *Agonia imperiului*, Bucureşti, 1996.

- ✓ Kelly, Catriona, *Refining Russia. Advice literature, polite culture and gender from Catherina to Yeltsin*, Oxford, 2001. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Kissinger, Henry, *Diplomația*, Bucureşti, 2004.
- ✓ Leggett, George, *CEKA: Poliția politică a lui Lenin: Comisia Extraordinară Panrusă pentru Combaterea Contrarevoluției şi Sabotajului*, Bucureşti, 2000.
- ✓ Lorot, Pascal, *Perestroika: URSS sub Gorbaciov 1985-1991*, Bucureşti, 2002.
- ✓ Lucinschi, Petru, *Ultimele zile ale URSS*, Bucureşti, 1998.
- ✓ Lynch, Michael J., *Reacțiune şi revoluție: Rusia 1881-1924*, Bucureşti, 2000.
- ✓ Idem, *Stalin şi Hrusciov: URSS 1924-1964*, Bucureşti, 2002.
- ✓ Marcou, Lilly, *Stalin: viața privată*, Bucureşti, 1997.
- ✓ McCauley, Martin, *Rusia, America şi războiul rece: 1949-1991*, Iaşi, 1999.
- ✓ Medvedev, Roy A., *Despre Stalin şi stalinism: Consemnări istorice*, Bucureşti, 1991.
- ✓ Idem, *Oamenii lui Stalin*, Bucureşti, 1993.
- ✓ Pintescu, Alexandru, *Stalin şi „Holocaustul roşu”,* Bucureşti, 2004.
- ✓ Popa, Cosmin, *Naşterea imperiului sovietic: U.R.S.S şi primele crize intercomuniste: 1945-1953*, Bucureşti, 2002.
- ✓ Riasanovsky, Nicholas, *O istorie a Rusiei*, Iaşi, 2001.
- ✓ *Russian cultural studies. An introduction*, edited by Catriona Kelly, David Shepherd, Oxford, 1998. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Sebestyen, Victor, *1989 - prăbuşirea imperiului sovietic*, Bucureşti, 2009.
- ✓ Sitites, Richard, *Russian popular culture. Entertainment and society since 1900*, Cambridge, 1992. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Solzenicyn, Aleksandr Isaevič, *Arhipelagul Gulag: 1918-1956. Încercare de investigație literară*, Bucureşti, 1997.
- ✓ Souvarine, Boris, *Stalin: studiu istoric al bolşevismului*, Bucureşti, 1999.
- ✓ *Sport and international politics*, edited by Pierre Arnaud, James Riordan, London, 1998. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Tepordei, Vasile, *Amintiri din Gulag*, Bucureşti, 1993.
- ✓ Tismăneanu, Vladimir, *Arheologia terorii*, Bucureşti, 1998.
- ✓ *The international politics of sport in the 20th century*, edited by James Riordan, London-New York, 1999. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)

- Troyat, Henri, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Bucureşti, 1993.
- Țîrău, Liviu C., *Între Washington şi Moscova: politicile de securitate națională ale SUA şi URSS şi impactul lor asupra României (1945-1965)*, Cluj Napoca, 2005.
- Ulam, Adam, *Bolşevicii: triumful comunismului în Rusia: o istorie intelectuală şi politică*, Bucureşti, 2009.
- Volkoff, Vladimir, *Treimea răului: rechizitoriu în procesul postum al lui Lenin, Troțki şi Stalin*, Bucureşti, 1996.
- Volkognov, Dmitri, *Lenin: o nouă biografie*, Bucureşti, 1999.
- Werth, Nicolas, *Istoria Uniunii Sovietice: de la Lenin la Stalin (1917-1953),* Bucureşti, 2004.
- Williams, Roger, ed., *Statele baltice: Estonia, Letonia, Lituania*, Oradea, 2007.

„Revoluțiile” din 1917 şi formarea imperiului sovietic

a) Revoluția din februarie – zorii unei noi epoci

b) Declanşarea şi desfăşurarea „marii revoluții din octombrie”

c) Guvernul lui Lenin. Comunismul de război

d) Războiul civil

e) Formarea unui nou imperiu: organizarea statului şi partidului

a) Revoluția din februarie – zorii unei noi epoci

Statul şi societatea rusă se confruntau de multă vreme cu probleme structurale, care au produs crize la toate nivelurile:

- social: populația era analfabetă, fără pământ, se perpetuau practici de tip feudal, nu existau măsuri de protecție socială, existau diferențe prea mari între categoriile sociale
- economic: Rusia era un stat preponderent agrar, dar agricultura era rudimentară, folosea mijloace învechite şi asigura doar producția de consum imediat; industria era slab dezvoltată şi nu putea susține o economie concurențială
- moral: populația era debusolată, autoritatea țarului dispăruse, imaginea casei regale se erodase constant, iar clasa politică nu putea oferi speranța rezolvării acestor probleme

Întreita criza era amplificată de război, care semănase foamete, distrugeri şi pierderi umane. Întreruperile constante ale alimentării cu pâine erau puse pe seama sabotajului speculanților şi capitaliştilor, în majoritate evrei şi germani, fapt ce irita şi mai mult spiritele. Pe 23 februarie/8 martie era ziua internațională a femeii, iar femeile din Petrograd au organizat o manifestație. Au participat doamne din înalta societate şi studente, tonul fiind unul optimist şi degajat, iar cererile concentrându-se pe obținerea drepturilor egale. Lucrurile s-au schimbat după-amiază, când s-au alăturat şi muncitoarele venite să protesteze față de lipsa pâinii, până seara adunându-se circa 100.000 de oameni care cereau căderea țarului. Lipsa unor măsuri dure din partea autorităților şi vremea destul de caldă i-au determinat pe locuitorii capitalei să iasă în

număr tot mai mare, pe 25 februarie 200.000 de muncitori blocând oraşul. Nimeni în epocă, nici măcar socialiştii nu priveau spre evenimente ca spre o revoluție, ci o considerau mai curând o dezordine provocată de muncitori, care urmau să se întoarcă în fabrici imediat ce guvernul le dădea porția de pâine. Evenimentele, contrar lucrărilor de propagandă, i-au prins pe socialişti total nepregătiți şi dezorganizați, fapt vizibil în lipsa lor de reacție.

Țarul era plecat încă de pe 22 februarie la Mogilev şi era rupt complet de realități. Miniştrii i-au ascuns situația din Petrograd, iar Khabalov – Şeful Districtului Militar Petrograd – nu i-a transmis nici o informație despre evenimente, de ruşine că nu putuse ține situația sub control. Ordinul țarului de lichidare a tulburărilor de stradă nu a putut fi îndeplinit deoarece trupele (soldații şi ofițerii tineri) consimțeau la cererile demonstranților, fiind cu toții din clasele de jos, cele mai afectate. Cu ajutorul acestor trupe demonstranții s-au organizat şi au primit peste 100.000 de arme.

Caracterul demonstrației s-a schimbat odată cu ziua de 27 februarie, când peste 8000 de deținuți, majoritatea criminali de drept comun au fost eliberați. Acțiunile au început să capete un caracter violent, cererile sociale lăsând locul devastărilor, abuzurilor, focurilor de armă şi marşurilor.

Demonstranții s-au organizat în Sovietul deputaților muncitori şi soldați din Petrograd, în timp ce deputații moderați ai Dumei au format Comitetul temporar al Dumei, condus de Kerenski. Liderii sovietului, deşi emanație a străzii, nu aveau certitudinea propriei autorități asupra maselor, se temeau de mase şi se temeau ca odată ajunşi la putere, toată furia populației se va abate asupra lor. Din acest motiv, ei nu doreau să îşi asume puterea, ci încercau să împingă spre guvernare Comitetul Dumei, care avea experiență politică şi asupra căruia puteau face presiuni pentru realizarea unor reforme. Troțki numea acestă situație „paradoxul lui februarie" – în urma unei revoluții făcută în stradă, guvernul s-a decis în saloane.

Astfel, la 1 martie 1917 s-a format un nou guvern condus de Lvov, din care doar Kerenski era membru şi al Executivului Sovietului şi al Comitetului Dumei, el ocupând portofoliul Justiției. Kerenski era membru al Partidului Revoluționarilor socialişti, fără, însă a avea vederi de stânga, şi era singurul membru al guvernului asumat şi de demonstranți, care îl considerau omul lor. Lipsit de sprijin, țarul Nicolae a abdicat, iar succesorul lui, Mihail a fost sfătuit de noul guvern să nu accepte succesiunea pentru a nu duce țara la război civil.

În teritoriu vestea revoluției şi a înlăturării țarilor a ajuns greu şi atunci când a ajuns a produs spaimă în rândul țăranilor. Abia după ce au fost înlăturate structurile locale de putere fidele țarului oamenii au putut să se manifeste în public.

Revolta din februarie a căpătat treptat sens, fiind orientată împotriva țarului şi a dinastiei. Au fost arse pretutindeni portretele suveranilor, soldații au trimis la Petrograd medaliile din argint pentru a fi topite şi folosite pentru „bunăstarea oamenilor", cei cu nume ca Romanov, Nemets sau Rasputin au cerut schimbarea lor şi au fost lansate o serie de pamflete, piese şi filme, cele mai multe cu caracter pornografic, care arătau decadența curții ruseşti şi conturând o imagine diabolică a Romanovilor.

Noul guvern a funcționat între 2 martie şi 5 mai 1917, principalele probleme fiind războiul şi stabilirea controlului în teritoriu. Aceasta era marea provocare pentru noile autorități, deoarece singura forță reală în stat erau sovietele, care se bucurau de susținere populară. La centru existau două structuri de putere: liberalii şi socialiştii care îşi disputau influența, însă lucrurile se complicau în teritoriu deoarece aceste două structuri colaborau în comitete civice ce puteau fi cu greu controlate. Una din problemele majore ale guvernului era că nu avea legitimitatea dată de alegeri, el însuşi fiind conştient de aceste limite şi susținând că nu va conduce decât până la alegerea Constituantei. Însă, tot el a amânat de trei ori alegerile (în iunie, septembrie şi noiembrie), motivul fiind teama de reacția oamenilor şi de faptul că lipsa unor structuri în teritoriu puteau duce la pierderea puterii.

Peste tot în țară era haos. Țăranii cereau pământ, organizau revolte şi incendiau conacele aristocraților, în timp ce Lvov susținea că problema trebuia rezolvată printr-o lege agrară dată de Constituantă. Au fost organizate adunări ale țăranilor, pseudo-guverne care dădeau „legi" ce înlocuiau şi funcționau în locul celor elaborate de guvernul central. Existau mişcări similare şi ale muncitorilor, între jumătatea lui aprilie şi luna iulie peste 500.000 de muncitori au ieşit în stradă. De frica lor, mulți angajatori le-au acceptat cererile fără să aştepte reglementări de la guvern. Muncitorii au format structuri militare – Gărzi Roşii – care dublau structurile statului şi care erau subordonate sovietelor.

Pe fondul agitațiilor de stradă, la 5 mai s-a format un nou guvern în care au intrat şi şase sovietici (din cei 16 membri), pentru a asigura credibilitate executivului. În noul guvern, Kerenski a deținut portofoliul Războiului.

În martie 1917, Lenin a revenit din exil hotărât să treacă la organizarea celei de-a doua revoluții, cea socialistă. El a sintetizat această viziune în „Tezele din aprilie”, în care pleda pentru ieşirea din război, pentru distribuirea pământurilor către țărani, pentru preluarea uzinelor de către muncitori şi proclamarea republicii sovietelor. Ideile lui Lenin nu au fost agreate la început nici de bolşevici. La conferința din martie, s-a adoptat punctul de vedere al lui Stalin şi Kamenev, care susțineau condiționat guvernul şi militau pentru continuarea războiului deoarece trebuia să existe o etapă intermediară până la impunerea socialismului. La începutul verii, bolşevicii au adoptat, însă, punctul de vedere al lui Lenin şi au decis să-şi asocieze imaginea cu sovietele, să le susțină acțiunile şi să organizeze manifestații în care să ceară „toată puterea în mâinile sovietelor”. În iulie, Lenin a încercat să profite de revoltele din Petrograd şi a pus la cale un plan de preluare a puterii, dar intervenția cazacilor i-a împiedicat acțiunea. Degringolada completă din societate a fost pusă de guvern în seama bolşevicilor împotriva cărora au început persecuțiile. Ca urmare, Troțki a fost închis, iar Lenin s-a refugiat în Finlanda. Persecuții a suportat şi populația civilă: muncitorii au fost dezarmați, agitatorii închişi, a fost reintrodusă pedeapsa cu moartea şi s-au dat ordine prin care soldații dezertori trebuiau împuşcați.

Decizia neinspirată şi lipsită de temei a guvernului de a organiza o ofensivă împotriva armatei germane în iulie 1917, deşi armata rusă era nepregătită şi dezorganizată a dus la o înfrângere usturătoare şi la pierderea a 400.000 de soldați. Atacul ratat a aruncat majoritatea populației în brațele bolşevicilor care cereau pace, a declanşat o criză politică şi a determinat căderea guvernului, în octombrie/noiembrie 1917.

Pe 7 iulie, Kerenski, văzut ca om providențial, agreat de mulțime şi de guvern, capabil de reconciliere politică şi națională, a preluat funcția de premier. Cu toate acestea, vara lui 1917 a dus la distanțarea ireversibilă a grupărilor de stânga şi dreapta din guvern, fiecare propunând căi diferite de parcurs pentru Rusia. De cealaltă parte, bolşevicii au început să controleze tot mai mult sovietele, care fuseseră inițial structuri democratice (deciziile lor bazându-se pe votul adunărilor). Tendința liderilor lor de a le organiza ca structuri birocratice i-a îndepărtat pe muncitori şi i-a aruncat în brațele bolşevicilor, care propuneau conduceri colective. Lenin a ştiut cum să folosească imaginea şi potențialul sovietelor pentru a prelua puterea. El a susținut ideea „puterea în mâinile sovietelor”, prin care de fapt înțelegea puterea în mâinile partidului, în măsura în care sovietele erau controlate tot mai mult de bolşevici. Aceasta a lăsat impresia

maselor că ele însele dețin puterea şi a dat legitimitate regimului bolşevic, chiar dacă el a fost impus prin lovitură de stat.

Profund nemulțumit de faptul că liderii bolşevici rămaşi în Rusia erau dominați de perspectiva lui Kamenev, conform căreia nu venise timpul revoltei armate contra guvernului şi trebuia încercată mai întâi formarea unei alianțe de stânga, Lenin a revenit la Petrograd la 10 octombrie. El a avut o întâlnire cu membrii CC, împreună luând decizia organizării revoltei. Interesant este faptul că din cei 21 de membri al CC, doar 12 au fost prezenți şi au votat pentru revoltă 10 (Kamenev şi Zinoviev au votat contra).

b. Declanşarea şi desfăşurarea „marii revoluții din octombrie"

În ultimele săptămâni de guvernare Kerenski s-a comportat precum țarul Nicolae. A refuzat să recunoască amenințarea mişcărilor revoluționare, s-a înconjurat de admiratori care i-au întărit credința că este conducătorul providențial de care Rusia are nevoie, continua să creadă că are susținerea poporului şi refuza să ia măsuri contra bolşevicilor. Una din greşelile fatale făcute de Kerenski a fost mutarea din capitală a garnizoanei care apăra Petrogradul pe frontul de nord. Unii ofițeri au considerat atunci că guvernul vrea să părăsească Petrogradul, care ar fi căzut uşor sub autoritate germană. Pe acest fond, a apărut Comitetul Militar Revoluționar, care avea drept scop apărarea revoluției de germani şi de contra-revoluție. Pierzând controlul asupra garnizoanei centrale, poziția guvernul a devenit fragilă, iar revolta bolşevicilor a avut un rezultat previzibil.

La insurgența care a însoțit lovitura de stat au participat aproape 10.000 de oameni, mişcarea fiind ridicată de propaganda bolşevică la rangul de revoluție. După demisia lui Kerenski s-a format un nou guvern - Consiliul Comisarilor Poporului - condus de Lenin, compus din 14 comisari, printre care se afla şi Stalin (Comisarul poporului pentru naționalități).

Nimeni în epocă nu dădea noului regim mai mult de câteva zile de trăit. Nu a existat o rezistență militară, iar liderii celorlalte partide erau atât de convinşi că noua putere va cădea singură, încât nu au făcut nimic pentru a i se opune. Pe de altă parte, nici bolşevicii nu au avut un plan de guvernare bine stabilit. Ei s-au orientat în funcție de evenimente şi s-au bazat pe intuiția politică a lui Lenin.

Pentru a prelua puterea şi în teritoriu, Bolşevicii au încurajat revoltele locale, aspectul general al Rusiei în octombrie- noiembrie fiind de haos generalizat.

c. Guvernul lui Lenin. Comunismul de război

În primele luni de guvernare deciziile de partid se confundau cu cele de stat, iar întrunirile bolşevicilor erau mai degrabă conspirative. Ei nu se puteau obişnui cu noul statut de oameni de stat şi acționau în continuare ca ilegalişti. De aici a rezultat şi atmosfera de perpetuă revoluție din primii ani de după 1917.

Prima măsură luată de noul regim bolşevic a fost „Decretul asupra păcii”, care lansa ideea unei păci fără anexiuni şi despăgubiri. Bolşevicii considerau că războiul început în 1914 era unul al capitaliştilor imperialişti şi, în consecință, Rusia nu îşi mai găsea locul în conflict. A doua măsură a fost „Decretul asupra pământului”, prin care proprietatea privată asupra pământului era abolită fără despăgubiri; acest decret a adus în medie câte un hectar fiecărei familii, însă reforma era incompletă deoarece guvernul nu oferise şi mijloacele de protecție eficiente. Bolşevicii au început apoi să distrugă – sub pretextul contra-revoluției – toate grupările care se opuneau regimului. Chiar şi Executivul sovietelor, acel parlament de tranziție, pe care chipurile bolşevicii îl apăraseră, a fost transformat în obiect de decor, ce asigura doar legitimitatea noii puteri. Tot pentru legitimarea puterii şi pentru a lăsa impresia unui sistem constituțional, bolşevicii au convocat Adunarea Constituantă – 5 ianuarie 1918 – pentru a trece „Declarația drepturilor oamenilor muncii”, care proclama Rusia Republica Sovietelor şi adopta decretele Sovnarkom (guvernului) privind abolirea proprietății private, naționalizarea băncilor etc.

În iunie 1918 s-au pus bazele Armatei Roşii, organizată pe baza recrutării generale, cu ofițeri fideli noului regim; treptat Armata Roşie a devenit o forță ce număra la 1920 – 5.5 milioane de soldați, față de cei 800 mii în 1918.

Între măsurile autoritare luate de bolşevici, care definesc comunismul de război (există încă dezbateri dacă acest comunism de război a reprezentat o politică economică reală sau doar un ansambu de măsuri disparate să câştige războiul civil cu orice preț) se numără:

1. Suprimarea ziarelor burgheze
2. Controlul radioului şi al telegrafului
3. Arestarea politicienilor de opoziție
4. Atacarea țăranilor bogați
5. Rechiziții forțate de grâu
6. Înființarea poliției politice – CEKA, al cărui prim director a fost Felix Djerdjinski

Perioada cuprinsă între sfârşitul lui 1917 şi 1919 a însemnat, totodată, instituirea aşa-numitei Terori Roşii, prin care noua putere a reuşit să-şi impună controlul în stat şi societate. Teroarea a devenit o componentă esențială a noului regim, însă această teroare a erupt de jos. A existat o luptă deschisă între clasa muncitoare şi burghezi (aici intrând industriaşi, studenți, preoți, etc), a existat o luptă a țăranilor contra latifundiarilor, dar şi un conflict între muncitori şi țărani, văzuți ca potențiali proprietari. Bolşevicii doar au încurajat, nu au fost şi creatorii aceastei terori de masă. Ridicările anarhice contra burgheziei, Bisericii, proprietarilor de pământ au fost apoi instituționalizate prin decretele bolşevicilor, prin confiscări de bunuri şi arestări ale „contra-revoluționarilor". Sistemul CEKA, ca organ central al terorii, s-a impus abia după ce noua putere şi-a consolidat pozițiile, anarhia fiind înlocuită cu represiunea organizată de stat.

d. Războiul civil

Războiul civil este o sumă de conflicte cu mai multe componente. Cea mai cunoscută formă a războiului este cea în care adversarii au fost „roşii" şi „albii", adică guvernul bolşevic şi guvernele antibolşevice din teritoriu (guvernele din Samara, Omsk, Arhanghelsk). În primul an de conflict nu a existat un front fix şi nu existau suficiente mijloace şi resurse umane de partea niciunei tabere. Se întâmpla ca un oraş sau o regiune să fie cucerită fără nicio luptă, iar unii soldați (mulți neinstruiți) să fugă la auzul primului foc de armă. Din această cauză, mulți comandanți utilizau teroarea împotriva propriilor soldați sau prezentau denaturat acțiunile ofensive ca mari bătălii care i-ar fi încununat pe soldați. De aici a rămas un întreg folclor privind eroismul şi încrâncenarea luptelor. Armata albă – „Armata Voluntarilor" – din care făceau parte mai mulți ofițeri decât soldați şi civili, îşi propunea să restabilească vechea ordine în Rusia. Ea era condusă de doi generali: Alexeev şi Kornilov, fiecare cu altă viziune asupra căilor de realizare a acestei ordini. „Albii" nu au înțeles natura războiului în care s-au angajat. Ei s-au poziționat ca într-un conflict de secol XIX, plasând armata deasupra politicii. Au neglijat importanța atragerii populației de partea lor şi s-au arătat inflexibili la cererile populațiilor neruse. Ei aveau ca deviză „O Rusie mare, unită, indivizibilă", care amintea de coordonatele stabilite de țari. Eşecul lor stă în absența compromisului cu aceste națiuni care aveau propriile aspirații şi pe teritoriul cărora „albii" aveau cele mai importante centre: Ucraina, Caucaz, Baltica.

Războiul civil a luat şi forma conflictelor dintre guvernul bolşevic şi anglo-americani, provocate de supărarea Aliaților că noul regim scoate Rusia din război, lăsând liber frontul de răsărit. În august 1918 trupele anglo-canadiene au intrat în Transcaucazia şi au ocupat Baku, francezii şi englezii au ocupat Arhanghelsk şi au susținut guvernul de la Omsk al generalului Kolceak, iar francezii au debarcat la Odessa şi au sprijinit trupele armatei „albe" ale generalului Denikin. Implicarea armatelor occidentale în război nu a fost, însă decisivă deoarece statele se aflau la finalul unui război lung şi greu şi nu erau dispuse să lupte departe de casă pentru o cauză străină. Inclusiv în rândul liderilor democrați existau diferite tabere față de războiul civil. Churchill, de exemplu, dorea o „cruciadă" împotriva comunismului, în timp ce alții se temeau că victoria „albilor" va readuce în discuție ambițiile imperialiste ale Rusiei. Rezultatul a fost că occidentalii au trimis forțe armate reduse, cât să nu piardă contactul cu evenimentele şi influența în Rusia.

O a doua formă a războiului civil o reprezintă conflictele dintre „verzi" (țăranii) şi taberele „roşilor" şi „albilor". Țăranii se opuneau măsurilor de naționalizare şi rechizițiilor făcute în numele efortului de război de bolşevici, dar nici nu puteau fi mulțumiți de poziția conservatoare şi elitistă a „dreptei", care părea a apăra un regim opresiv, aşa cum fusese cel țarist.

Nu în ultimul rând, a existat şi o dispută între „centru" şi „periferie", între guvernul central şi liderii națiunilor din vechiul imperiu. Prin „Declarația asupra popoarelor" bolşevicii au recunoscut egalitatea şi suveranitatea națiunilor Rusiei, dreptul lor la autodeterminare; în consecință, în câteva luni, polonezii, balticii, georgienii, armenii, românii şi-au proclamat independența. Numai că intențiile noii puteri nu erau de a distruge imperiul, ci de a obține sprijinul acestor popoare, până la mometul consolidării puterii. Odată câştigat controlul asupra instituțiilor statului, Lenin şi camarazii săi s-au întors împotriva acestor tendințe centrifuge şi implicit împotriva propriilor declarații.

e. Formarea unui nou imperiu: organizarea statului şi partidului

Încheierea războiului civil şi a procesului de subordonare a instituțiilor centrale şi locale a lăsat loc, la începutul anilor 20, luptelor pentru putere şi disputelor privind calea pe care noul stat avea să o urmeze. În aprilie 1922, la Congresul PC, Stalin a devenit Secretar general, funcție care până atunci era nesemnificativă în structura aparatului de partid. Însă, odată cu îmbolnăvirea lui

Lenin, Stalin a devenit elementul cheie în partid deoarece, ca Secretar general, numea în funcții oameni apropiați lui, pe susținerea cărora se putea baza în viitor.

Ruptura dintre Lenin şi Stalin era tot mai vizibilă în 1922 şi ea era generată în mare măsură de maniera diferită în care cei doi vedeau organizarea statului. Stalin dorea crearea Republicii Federative Ruse, care să includă toate celelalte formațiuni naționale şi nu agrea proiectul lui Lenin, care propunea constituirea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. În cele din urmă, proiectul lui Lenin s-a impus, partidul fiind conştient de limitele puterii sale şi de dificultățile provocate de eventualele mişcări de independență. La 30 decembrie 1922 a fost proclamată URSS, care se constituia pe baza egalității în drepturi a Rep. Sovietice Federative Socialiste Ruseşti (constituită la 10 iulie 1918), cu celelalte republici. URSS a fost în teorie un stat federal, compus la început din RSFSR, Ucraina, Bielorusia şi Transcaucazia. În 1925 i s-au alăturat republicile Turkmenă şi Uzbecă, iar în 1929, Rep. Tadjikă.

Partidul Comunist (devenit din 1923 singurul partid legal) era condus de: Congres – care reunea ansamblul delegaților şi care se întrunea o dată la 5 ani; Comitetul Central al P. C. – instituție centrală ce conducea PC şi statul între congrese; Politbiroul – centrul executiv al CC al PC; Secretariatul CC – condus de secretar. Partidul a avut mai multe denumiri: între 1918-1925 s-a numit Partidul Comunist Panrus, între 1925-1952 P. Comunist Pansovietic şi din 1952 P. Comunist al Uniunii Sovietice.

În privința organelor de conducere ale statului, structura cuprindea:

1. Congresul sovietelor Uniunii
2. Comitetul executiv Central format din:
- Sovietul Uniunii, compus din 400 de membri, reprezentând republicile unionale proporțional cu populația lor
- Sovietul Naționalităților, cu 130 de membri, câte 5 pentru fiecare republică
3. Cele două îşi delegau puterile Prezidiului Comitetului Executiv Central şi Consiliului Comisarilor Poporului

În practică, separarea puterilor în stat nu a fost respectată niciodată, deoarece exista un singur partid politic recunoscut, al cărui Birou politic concentra toată puterea din stat, iar toți înalții funcționari erau aleşi dintre activiştii superiori de partid.

Pe tărâm economic, în 1920, la Congresul partidului, s-a introdus conceptul de organizare ştiințifică a economiei naționale. Conform acestui concept se prevedea crearea unui plan

economic unificat, în care industria grea trebuia dezvoltată cu prioritate, apoi atenția trebuia îndreptată spre industria uşoară şi electrificarea pe scară largă. De altfel, Lenin lansa la sfârşitul lui 1920 celebra lozincă: „comunismul înseamnă puterea sovietelor plus electrificarea întregii țări". Tot ca reflex al conceptelor sale economice, în februarie 1921 s-a înființat Comisia Generală pentru Planificarea de Stat (GOSPLAN).

URSS în anii NEP-ului 1921-1928

a. **Noua Politică Economică**
b. **Luptele politice din anii '20**

a. Noua Politică Economică

În primăvara anului 1921, Congresul X al partidului a decis introducerea Noii Politici Economice în locul comunismului de război. Pentru puterea bolşevică nu exista altă soluție de supraviețuire în condițiile în care producția industrială scăzuse la 20% din nivelul atins înainte de război, numărul muncitorilor scăzuse, se mai cultivau 2/3 din suprafețele agricole, iar paritatea dolar – rublă era de 1 la 1200, în condițiile în care în 1914 era de 1 la 2. Lenin a recomandat chiar introducerea NEP pentru că într-o țară ca Rusia revoluția socialistă nu putea fi victorioasă decât fie cu sprijinul altor revoluții socialiste în alte țări, ceea ce era greu de realizat la acel moment, fie prin compromisul dintre muncitori şi majoritatea țărănească. În aceste condiții, principalele trăsături ale NEP au fost reducerea cantităților de grâne predate statului, diferența rămasă putând fi vândută pe piața liberă şi libertatea mai mare acordată micii industrii şi comerțului. NEP se baza, aşadar, pe alianța dintre muncitori şi țărani şi promova o politică de dezvoltare echilibrată, în care industria şi agricultura trebuiau să se sprijine reciproc.

Acest tip de politică a dus la dezbateri interne în partid, conturându-se două opinii majore: de stânga, în frunte cu Troțki şi de dreapta în frunte cu Buharin. Troțki considera că prioritatea trebuie să o constituie industria, iar capitalurile necesare industrializării puteau fi obținute doar prin pomparea de capitaluri din sectorul privat (agricultura) în sectorul industrial.

Buharin susținea că un astfel de sistem ar sugruma agricultura, adică tocmai ramura care producea. El susținea că trebuie să fie susținute cu prioritate nevoile țărănimii şi că ei trebuie încurajați să producă mai mult. Pe fondul acestei lipse de viziune şi a dezbaterilor teoretice, statul menținea o industrie grea neproductivă, menținea controlul asupra sistemului bancar şi dicta unui sector privat căruia nu îi permitea dezvoltarea. Ritmul lent al creşterii industriale a dus la creşterea şomajului, la tensiuni sociale şi la creşterea corupției.

În acest context a fost lansată ideea revoluției la sate, ceea ce însemna, în fapt, nivelarea economică a țărănimii; a început astfel prigoana împotriva țăranilor înstăriți (culaci), cărora li se luau proprietățile şi bunurile. Efectele imediate s-au reflectat în scăderea productivității şi în limitarea cantităților de cereale (culacii erau cei care asigurau producția de bază). În plus, statul plătea foarte puțin pentru produsele agricole, astfel încât, țăranii preferau să nu vândă, ci să consume ei înşişi produsele.

b. Luptele politice din anii '20

După preluarea conducerii, Stalin se găsea într-o poziție dificilă, deoarece autoritatea sa nu era de necontestat şi nici unanim recunoscută. Pentru a-şi asigura controlul asupra partidului şi pentru a se impune ca lider, el a început să-şi neutralizeze şi să-şi elimine adversarii, primul fiind Troțki. Acesta a fost creatorul unui curent în cadrul mişcării de stânga, numit „troțkism", prin care apăra ideea revoluției proletare şi susținea că în statele în care revoluția nu triumfase deja, era necesar ca proletariatul să acționeze. Troțki credea că URSS nu va fi capabilă să facă față presiunilor statelor capitaliste dacă nu vor izbucni revoluții socialiste şi în alte țări. Această teorie a „revoluției permanente" se afla în opoziție cu teoria lui Stalin, care se rezuma în deviza „socialismul într-o singură țară". Această exprese a fost lansată ca slogan în 1924 şi apoi a fost dezvoltată de Buharin în timpul Congresului XIV al PC, din 1925. Aflată în evidentă contradicție cu ideea internaționalismului, promovată de Lenin, teoria lui Stalin susținea posibilitatea aplicării socialismului doar în URSS, cunoscând eşecul „mişcărilor revoluționare" din Europa, de la începutul anilor 20. Lupta contra lui Troțki a putut fi justificată public de Stalin, începând cu 1924, atunci când au apărut *Lecțiile din octombrie*, în care Troțki acuza liderii partidului de trădarea Revoluției. Propaganda sovietică, instrumentată de Stalin, a început o campanie dură împotriva lui Troțki, acuzat de deviaționism, el fiind nevoit să demisioneze din postul de Comisar al poporului pentru război.

Din 1925 au apărut, însă probleme şi în alianța antitroțkistă; Stalin a intrat în plemică cu tovarăşii săi de drum: Zinoviev şi Kamenev pe tema căilor de dezvoltare a URSS şi a politicii față de țărănime. Stalin susținea teoria lui Buharin, care se putea rezuma sub formula „țărani îmbăgățiți-vă!", iar Zinoviev se declara împotriva acestui concept. În condițiile disputei, Zinoviev a fost destituit din postul său şi înlocuit cu Kirov, un apropiat al lui Stalin. Dându-şi seama de strategia secretarului general, cei trei disidenți Troțki, Kamenev şi Zinoviev au format „opoziția unită", un grup, însă eterogen ce nu a reuşit să influeneze masa membrilor de partid. În octombrie 1926, Plenara CC i-a sancționat pe fracționişti: Troțki şi Kamenev fiind excluşi din Biroul Politic, iar Zinoviev îndepărtat de la preşedenția Kominternului. Ultima încercare a opoziției de a mai schimba ceva a fost în 1927. Cei trei au elaborat un program de reforme, cerând viitorului CC să fie mai strâns legat de mase şi independent de aparatul de partid. CC a refuzat difuzarea acestui program, opozanții au încercat să-l tipărescă, iar autoritățile s-au folosit de acest pretext pentru a distruge opoziția. Plenara CC i-a exclus pe Troțki şi Zinoviev din CC, iar apoi din partid, iar pe Kamenev doar din CC.

Pentru a înfrânge toate elementele opoziției, Plenara din 1928 a anunțat descoperirea unei organizații de sabotaj industrial. Au fost 53 de acuzați, toți „specialişti burghezi", care au apărut într-un proces public, ce avea puterea de exemplu. Acest simulacru de proces a produs un nou mit, al sabotorului, aflat în slujba străinătății. „Mitul sabotorului", alături de altele precum „complotul culacilor" sau „devirea spre dreapta" au fost create pentru a elimina adversarii lui Stalin şi pentru a-i creşte puterea şi controlul acestuia asupra statului şi a societății.

Ultima mare bătălie politică s-a dat cu Buharin. Acesta a publicat un articol intitulat „Notele unui economist", prin care pleda pentru redeschiderea piețelor, creşterea prețurilor de cumpărare a cerealelor, industrializarea planificată ştiințific. Programul nu a fost decât un pretext potrivit pentru Stalin de a-şi elimina şi acest „partener", care avea o voce distinctă şi tot mai puternică în partid. Stalin a lansat atunci mitul „devierii de dreapta", adică a pericolului instaurării capitalismului în Rusia. Tezele lui Buharin au fost condamnate de Plenara CC, iar în mai 1929 el a pierdut funcția de redactor şef al ziarului „Pravda" şi de preşedinte al Kominternului. Cu acea ocazie, au fost excluşi 170.000 de membri acuzați de asociere cu elementele capitaliste, toți fiind obligați să-şi facă autocritica.

Anii 30 şi impunerea modelului stalinist

a. **Către consolidarea puterii personale**
b. **Stalinismul**
c. **Problemele economice ale anilor ‘30**

a. Către consolidarea puterii personale

Nemulțumirile şi neîmplinirile față de „performanțele” statului sovietic condus de Stalin deveneau tot mai vizibile, iar Congresul XVII al PCUS a scos la suprafață aceste tensiuni; au părut divergențe de păreri între partizanii ideii de superindustrializare (Stalin şi Molotov) şi cei care doreau o creştere echitabilă şi realistă (Kirov). Au existat şi nemulțumiri ale unor membri ai CC, mai ales a secretarilor comitetelor regionale şi centrale, care i-au propus lui Kirov să preia funcția de secretar general. Pentru că deja Kirov, membru al Biroului Politic, devenea un adevărat lider al opoziției în formare, în decembrie 1934 el a fost asasinat. Deşi nu au existat probe, mulți au fost de părere că însuşi Stalin ar fi fost în spatele crimei. Asasinarea lui Kirov a dat ocazia secretarului general să declanşeze un nou val de represiune asupra elitelor „contrarevoluționare”, care ar fi acționat contra lui Kirov. A fost aplicată pedeapsa cu moartea fără drept de apel sau recurs, au fost expulzați sute de opozanți şi au fost expulzați străinii.

De altfel, încă din 1933 Comitetul Central a decretat o campanie de epurări în cadrul PC, care trebuia să ducă la înlăturarea tuturor celor care se bucurau de o popularitate prea mare în rândul populației; pentru a-i elimina pe aceşti oameni nu era suficient doar să îi trimită în Gulag sau să îi execute, ci trebuia să îi discrediteze public, trebuau determinați să îți facă autocritica şi să recunoască greşeli imaginare. În campania de epurări din anii 30 au existat patru procese

exemplare la Moscova: a celor 16 din august 1936, a celor 17 din ianuarie 1937, a generalilor din Armata Roşie din iunie 1937 şi a celor 21 din martie 1938. În 1936 a început procesul public al liderilor opoziției (Zinoviev, Kamenev, Smirnov), numit procesul centrului terorist troțkisto-zinovist; celor încriminați nu li s-a adus nici o probă, nici o dovadă, totul bazându-se pe declarațiile şi recunoaşterea acuzațiilor, obținute în condiții de teroare; ei au recunoscut legăturile cu Troțki, participarea la asasinarea lui Kirov, comploturi contra lui Stalin; toți au fost executați imediat. Acest proces a fost un eveniment spectacol destinat să demonstreze ce pot păți cei care se opun regimului. În ianuarie 1937 a început procesul numit al centrului antisovietic troțkist de rezervă, în timpul căruia au fost acuzați 17 membrii marcanți. Până la sfârşitul lui 1937 au fost, de altfel, arestați toți membrii opoziției, indiferent de concepția la care aderau: troțkistă, zinoviistă, etc. Tot în 1937 a început epurarea armatei: au dispărut 75 din cei 80 de membri ai Consiliului Militar Suprem şi 35 000 din cei 80000 de ofițeri; ei au fost acuzați de conspirații anticomuniste. Ultimul proces, intitulat procesul blocului dreptei şi a troțkiştilor antisovietici s-a derulat în 1938, acuzațiile fiind în principiu aceleaşi cu cele din procesele anterioare. Concomitent a fost declanşată lupta împotriva mişcărilor naționale de pe teritoriul URSS şi un număr mare de savanți, istorici, scriitori, publicişti au fost acuzați de apărarea unor puncte de vedere străine sau ostile marxismului, ei fiind arestați şi deportați. Dimensiunea represiunii este sugestivă doar dacă amintim că în 1937 populația Gulagului a crescut la 700.000 de persoane.

Procesele moscovite au contribuit la construcția totalitarismului stalinist; ele şi-au propus întărirea controlului asupra aparatului PC, eliminarea vechilor bolşevici şi a cadrelor care puteau constitui prin popularitate sau competență un pericol pentru Stalin. Aparatul de stat şi partid urma să cuprindă doar cadre fidele lui Stalin, iar marele conducător trebuia să controleze până la detaliu societatea şi să stăpânească nemulțumirile provocate de criza economică şi eşecul NEP-ului. În aceste condiții, el avea nevoie să găsească vinovați pentru a-i prezenta poporului şi pentru a-i face responsabili de tot răul din societate. Nu în ultimul rând aceste procese desfăşurate în piața publică şi transmise la radio aveau putere de exemplu pentru cei care ar fi încercat să defecteze sistemul.

b. Stalinismul

Stalinismul nu a fost o construcție teoretică şi nu a avut caracterul unei doctrine politice clasice, ci a reieşit mai degrabă din maniera de conducere a lui Stalin. Stalinismul nu mai avea

aproape nimic în comun cu comunismul gândit de Lenin şi se întemeia pe fetişizarea statului, pe naţionalism şi pe cultul conducătorului. Stalin dorea un stat puternic, autoritar, exalta munca şi mai ales stahanovismul. Încuraja xenofobia şi condamna egalitatea (societatea trebuia să se adapteze normelor de distribuție a bogăției, în funcție de contribuția fiecărei clase; în aceste condiții, traiul birocrației trebuia să fie cel mai bun). Între practicile staliniste putem enumera: eliminarea tuturor opozanților reali sau imaginari, deportarea în Gulag, manipularea, procesele exemplare bazate pe arbitrariu, impunerea regimului militarist, desfăşurarea unei propagande active şi manipularea populației prin intermediul serviciilor secrete. Pentru Stalin poporul putea să fie sărac, dacă statul era bogat.

În anii 30 el nu a făcut altceva decât să vândă iluzii occidentalilor. În pofida foametei şi a problemelor grave, din 1934 URSS şi-a descris granițele pentru turişti; astfel, în al treilea an de foamete endemică, au apărut hoteluri la standarde înalte, cu produse de import în magazinele proprii; personalul era bine pregătit, iar turiştii aveau la dispoziție maşini de ultimă generație ca Lincoln sau Fiat. Pentru a demonstra că economia sovietică era una performantă, ei erau duşi în ferme model, special pregătite, astfel încât plecau cu o imagine idilică şi evident distorsionată asupra societății sovietice.

Stalin a creat un aparat administrativ central bazat pe disciplină, frică şi recompensă (celebrele favoruri pentru nomenclaturişti). Cu toții îi acceptau raționamentele şi deciziile şi nu îşi permiteau să pună problema dacă greşeşte. În caz de eşec, trebuiau găsiți vinovații care nu aplicaseră corect indicațiile lui Stalin, chiar dacă de multe ori, deciziile lui erau ele cele eronate.

c. Problemele economice ale anilor '30

În 1927 economia îşi revenise la parametri de dinaintea războiului, însă guvernul era nemulțumit că principalii beneficiari ai NEP-ului dețineau ¾ din comerțul cu amănuntul, iar culacii „capitalişti" se îmbogățiseră din agricultură. Şi cum legătura dintre proletariat şi țărănime părea să se destrame, singurul curs posibil, în viziunea lui Stalin, era restaurarea forțată a acestei legături, era aducerea la acelaşi numitor a agriculturii „capitaliste" şi a industriei „socialiste".

Criza de grâne din 1928-29, de care se făceau responsabili tocmai culacii proprietari de pământ, a dus la ideea colectivizării pe scară largă. S-a stabilit că până în 1933 trebuiau colectivizate 20 % din gospodăriile țărăneşti şi trebuiau create Asociațiile de exploatare agricolă în comun – TOZ. În fapt, aceast proces a fost mai mult o luptă a statului contra micilor

proprietăți rurale, luptă ce s-a finalizat cu 1,8 milioane de țărani deportați şi 6 milioane de țărani morți de foame. În 1929 s-a format o comisie, în frunte cu Molotov, care a împărțit culacii în trei categorii: I. Cei angajați activ în contrarevoluție (trebuiau arestați, deportați, împuşcați), II. Exploatatorii – arestați şi deportați, III. cei loiali regimului – arestați şi transferați pe soluri care necesitau ameliorări. Aceste acțiuni deveneau arbitrare şi luau aspectul unor reglări de conturi, în condițiile în care nu exista o definiție clară a culacului şi trebuia respectată cifra de la centru, care spunea că între 3-5 % din gospodriile țărăneşti erau culaci. Procesul s-a derulat concomitent cu cel de constituire al colhozurilor. Țăranii erau obligați să intre în colhoz şi erau amenințați cu deportările şi moartea dacă nu se supuneau ordinelor. Celor care se împotriveau li se impuneau mai întăi impozite foarte mari pe pământ şi li se cerea să dea statului cote de cereale greu de atins.

De suferit a avut şi industria căreia i-au fost fixate obiective fanteziste, ca urmare a întrecerii socialiste. Au fost deschise sute de şantiere, dar investițiile au rămas neînsemnate. Au fost inițiate campanii contra „cadrelor burgheze", în urma cărora, zeci de mii de funcționari au fost destituiți. A apărut şi mitul sabotajului industrial, prin care trebuiau eliminați vechii specialişti, formați în Vechiul Regim şi aduşi oameni noi, de încredere pentru regim şi care nu se opuneau planurilor fanteziste. S-au produs mutații şi în cadrul muncitorimii: cei experimentați au luat funcții de conducere sau au trecut în administrație, iar cei care i-au înlocuit proveneau mai ales din rândul țăranilor care fugeau de colectivizare şi care nu erau calificați şi nici adaptați rigorilor vieții de la oraş. Au apărut, astfel, fenomene negative ca absenteismul, instabilitatea personalului, huliagnismul, producția deficitară, creşterea numărului de accidente de muncă.

Întrecerea socialistă, prin care fabricile şi colhozurile raportau producții enorme - în cea mai mare parte nerealiste – a atins culmea în august 1935 când a apărut mişcarea stahanovistă (minerul Stahanov a extras 102 tone de cărbune, adică de 14 ori norma).

Rezultatele acestui tip de economie au fost: inflația puternică, încurajarea unor investiții gigantice în dauna ameliorării nivelului de trai al populației, creşterea productivității ca urmare a presiunii cu caracter represiv şi nu a tehnologizării. Ca efecte ale tipului de economie practicată în anii 30 s-a constatat:

1. creşterea numărului şi a dimensiunii oraşelor, dar şi „ruralizarea" lor (între 1926 şi 1939 numărul oraşelor a crescut de la 700 la 1200, iar populația urbană de la 26 milioane la 59 milioane)

2. afluxul mare de mână de lucru necalificată a dus la indisciplina muncii şi la scăderea calităţii producţiei
3. impunerea revoluţiei de sus, aplicată de stat societăţii a generat ca fenomen expansiunea aparatului birocratic, care controla aplicarea măsurilor partidului, creşterea rolului poliţiei politice şi generalizarea terorii.

URSS în relaţiile internaţionale în perioada interbelică

a. Sfârşitul războiului şi dificultăţile în plan internaţional
b. Politica externă sovietică în anii '20
c. Anii '30 şi ieşirea din izolare

a. Sfârşitul războiului şi dificultăţile în plan internaţional

Rusia a ieşit din primul război mondial prin pacea încheiată cu Germania de la Brest Litovsk, din martie 1918; consecinţa directă a fost încordarea relaţiilor cu foştii aliaţi – Franţa şi Marea Britanie – cu care convenise să nu încheie pace separată. La această situaţie s-a adăugat reacţia noilor autorităţi de la Petrograd faţă de statele „capitaliste" şi „imperialiste". În aceste condiţii, Rusia a devenit un stat izolat, care nu a participat la conferinţa păcii de la Paris şi care nu avea relaţii diplomatice normale cu statele europene.

Una dintre dilemele politicii externe ruseşti în perioada anilor 20 a fost reacţia faţă de mişcările socialiste europene; pe de o parte diplomaţia sovietică avea nevoie de relaţii diplomatice normale cu statele de pe continent, pe de altă parte nu putea abandona sprijinul dat partidelor comuniste, care destabilizau situaţia internă în statele respective (vezi cazul României). Pe acest fond s-au format două tabere, coagulate în jurul a două personalităţi:

1. Stalin – partizanul ideii socialismului într-o singură ţară
2. Troţki – adeptul ideii de revoluţie permanentă

Spre sfârşitul anilor 20 această dilemă s-a rezolvat prin subordonarea intereselor fiecărui partid comunist naţional intereselor statului sovietic; în această direcţie, un rol deosebit l-a avut Internaţionala a III-a comunistă.

În pofida discursurilor paşnice şi neangajante ale noilor lideri de la Petrograd, sfîrşitul războiului mondial a coincis, pentru Rusia, cu un conflict local, de o importanță, însă, europeană; este vorba de războiul cu Polonia. Statul polonez, proaspăt reapărut pe harta Europei, avea pretenții pentru granițe întinse cât mai spre est, încercând să profite de neparticiparea Rusiei la Conferința de la Paris şi de relațiile tensionate cu Franța şi Anglia. Comisia Aliată nu a putut, însă, să se pună de acord pentru a rezolva cererile Poloniei, astfel încât conducerea de la Varşovia a decis să ocupe Galiția Orientală. Profitând de dificultățile prin care trecea Rusia (avea o conducere nerecunoscută în plan internațional, se confrunta cu o profundă criza economică şi socială, era antrenată în războiul civil, iar armata nu mai era una omogenă) Polonia a ocupat, până în mai 1919, un teritoriu extins, ce ajungea la Minsk. În decembrie 1919, Rusia a propus Poloniei încheierea păcii, promițându-i în schimb garantarea independenței şi a suveranității pe teritoriile ocupate. Polonia a respins oferta şi a continuat seria victoriilor, ce au culminat cu ocuparea Kievului, în mai 1920. Armata rusă a revenit, însă spectaculos şi a respins toate atacurile polonezilor (ruşii au ajuns foarte aproape de Varşovia). În aceste condiții, în iulie 1920, polonezii au cerut sprijinul aliaților. Pentru a rezolva criza din Orient, care putea căpăta accente periculoase pentru tot continentul (se vorbea atunci cu mare teamă de victoria Rusiei şi de bolşevizarea jumătății estice a continentului), Anglia, ieşită din corzile Conferinței de la Paris, a propus, prin vocea lordului Curzon, autorităților de la Petrograd să încheie armistițiu cu Polonia şi apoi să participe la o conferință comună. Rusia a respins, însă, medierea Angliei. Speriată de eventualitatea victoriei comuniştilor în estul Europei (vezi şi cazul Ungariei), Franța a încurajat rezistența Poloniei prin trimiterea câtorva sute de soldați, astfel că din august 1920 armata poloneză preia ofensiva. În cele din urmă, cele două state, slăbite după război şi dornice să încheie cât mai rapid pacea, au ajuns la o înțelegere, concretizată prin tratatul de la Riga, din martie 1921. Prin acest tratat, Rusia intra în posesia unui teritoriu de 150 de km la est de linia Curzon, lăsând Poloniei oraşele Liov şi Vilnius. Linia Curzon a fost o linie de demarcație între Polonia şi Rusia bolşevică, propusă pentru prima dată la 8 decembrie 1919, în declarația Consiliului Suprem Aliat. Cu mici variații, linia respecta traseul graniței stabilite între Regatul Prusiei şi Rusia în 1797, cu ocazia celei de-a treia împărțiri a Poloniei.

b. Politica externă sovietică în anii ‘20

Prima provocare a Rusiei după război a fost de a-şi normaliza relațiile cu principalele puteri europene, însă această normalizare depindea de rezolvarea problemei rambursării datoriilor Rusiei țariste. Conferința internațională de la Genova – aprilie-mai 1922 – care trebuia să rezolve toate chestiunile rămase în suspensie după terminarea conferinței de la Paris, a fost un eşec, deoarece marile puteri aveau interese divergente. Pentru că URSS nu a ajuns la vreo înțelegere cu aceste state şi pentru că Germania continua să fie izolată, cele două au decis să se ajute reciproc, rodul discuțiilor fiind tratatul de la Rapallo, încheiat de cele două în 1922. Prin tratat, Germania şi URSS se recunoşteau reciproc, îşi anulau orice fel de datorii şi stabileau relații comerciale pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. Exista şi un protocol secret, prin care germanilor le era permisă întreținerea de centre de instrucție şi fabricarea de armament pe teritoriul URSS. Tratatul a fost prelungit în 1926 şi 1931.

Luând act de consolidarea regimului de la Petersburg, atât Franța cât şi Marea Britanie au reluat relațiile diplomatice cu URSS în 1924, recunoscând, astfel, *de iure*, noua conducere. Relațiile cu cele două puteri au fost, însă, sinuoase. Conservatorii veniți la putere în Marea Britanie au lansat ideea „pericolului roşu" şi au refuzat să ratifice acordul comercial încheiat cu URSS în 1924. În 1926, sindicatele sovietice s-au implicat în susținerea greviştilor englezi, iar guvernul britanic a avut atunci motiv să acuze URSS de amestec în afacerile altui stat; consecința a fost anularea acordurilor comerciale cu Moscova şi ruperea relațiilor diplomatice în mai 1927. Sovieticii au avut probleme şi cu francezii, care pretindeau în continuare despăgubiri de la statul rus, în contul războiului; în plus, raporturile apropiate pe care Franța le-a dezvoltat cu statele din estul Europei, prin încercarea de a crea un „cordon sanitar" au contribuit la menținerea unei stări de tensiune cu URSS.

Precizări importante pentru politica URSS au fost formulate în 1928 cu ocazia Congresului VI al Cominternului; cu acel prilej Stalin a formulat un set de principii printre care: refuzul colaborării cu social-democrația (principal duşman al clasei muncitoare); lupta contra influenței reformiste asupra clasei muncitoare; epurarea partidelor comuniste de toate elementele de dreapta. În acest fel, partidelor comuniste din străinătate li s-a impus o disciplină severă, prin subordonarea totală față de PCUS.

Pentru a mai îndulci raporturile cu Franța şi Marea Britanie, URSS a semnat pactul Briand-Kellogg, din 1928 şi apoi a fost inițiatoarea protocolului Litvinov din 1929 (semnat de

Lituania, Estonia, Polonia, România), care condamna recurgerea la forță pentru reglementarea diferendelor între sate.

c. Anii '30 şi ieşirea din izolare

Începutul anilor 30 a adus răsturnarea politicii de alianțe promovată până atunci de URSS. Ascensiunea nazismului în Germania şi propaganda agresivă a lui Hitler contra comunismului au determinat răcirea raporturilor cu Reichul şi apropierea de democrațiile Occidentale. În vara lui 1933, degradarea relațiilor cu Germania s-a făcut simțită prin încetarea raporturilor militare speciale pe care cele două state le aveau din 1922. În decembrie 1933, Litvinov a expus noile orientări ale politicii externe a URSS, care prevedeau ca:

1. URSS să păstreze neutralitatea față de orice conflict
2. Să ducă o politică de conciliere față de Germania şi Japonia
3. Să ducă o politică de deschidere față de democrațiile occidentale
4. Să participe la securitatea colectivă

Drept urmare, în 1934, SUA, Cehoslovacia şi România au reluat relațiile diplomatice cu URSS şi aceasta a fost acceptată în Liga Națiunilor. În mai 1935, URSS a încheiat cu Franța un Pact de asistență mutuală, care era, însă, puțin operativ deoarece nu era însoțit de o convenție militară.

Anii 30 au adus o schimbare şi în perspectiva pe care liderii sovietici o aveau față de socialişti; pericolul de dreapta a determinat Moscova să susțină ideea creerii „fronturilor populare", formate din comunişti şi socialişti pentru a prelua puterea. Ideea şi-a găsit expresie în cazul războiului civil din Spania 1936-1939, în timpul căruia URSS a susținut efectiv forțele de stânga.

Spre finalul deceniului patru, URSS se găsea tot mai încercuită, atât prin semnarea acordului de neagresiune franco-german din 1938, care a fost interpretat la Moscova în sensul concesiilor făcute Germaniei în estul Europei, cât şi prin semnarea pactului Anticomintern între Germania, Japonia, Italia şi Spania. Eşecul negocierilor cu Franța şi Marea Britanie, din iulie-august 1939, prin care URSS solicita posibilitatea intervenției armate în statele limitrofe dacă Germania le-ar fi atacat (încălcând astfel o zonă tampon a URSS) a dus la încheierea pactului Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939. Acesta era un pact de neagresiune cu o anexă secretă foarte importantă, prin care erau împărțite teritorii din estul Europei, de la Baltica la Marea

Neagră şi constituia a doua înțelegere, după cea de la Rapallo, între Germania şi URSS, state cu regimuri politice antagonice.

Politica URSS în timpul celui de-al doilea război mondial şi „exportul" de comunism în Europa de Răsărit

a. URSS în anii 1939-1942

La 17 august 1939 URSS a atacat Polonia, punând în practică anexa secretă a pactului Ribbentrop-Molotov. La 28 septembrie, Ribbentrop a vizitat Moscova, ocazie cu care s-a discutat deschis problema împărțirii Poloniei; înțelegerea la care s-a ajuns prevedea ca Germania să accepte includerea Lituaniei în sfera sovietică, în schimbul retragerii spre est a frontierei URSS (până la Bug şi nu până la Vistula), ceea ce însemna că Liublinul şi Varşovia aveau să revină Germaniei. Drept urmare, la 31 oct. 1939, URSS a prezentat revendicările sale Finlandei, prin care îi cerea să demilitarizeze frontiera şi să o deplaseze la 70 de km de Leningrad; refuzul Finlandei a atras atacul URSS, la 30 noiembrie, şi implicit declanşarea conflictului între cele două (conflict numit „războiul de iarnă"); ostilitățile s-au încheiat la 12 martie 1940, prin încheierea unui tratat care prevedea ca Rusia sovietică să primească istmul Careliei.

La 30 noiembrie 1940 a avut loc o nouă întâlnire între Molotov şi Ribbentrop, ocazie cu care Germania a propus URSS aderarea la Pactul Tripartit; tot atunci, s-a discutat şi despre împărțirea „teritoriilor nimănui", anume coloniile britanice. Ribbentrop vorbea chiar despre împărțirea sferelor de influență, direcția sudică spre Oceanul Indian fiind rezervată statului

sovietic. Molotov, mai pragmatic, a cerut, în cadrul discuțiilor, retragerea imediată a germanilor din Finlanda, încheierea unui tratat sovieto-bulgar, care să asigure securitatea frontierelor la Marea Neagră, crearea bazelor militare sovietice în Bosfor şi recunoaşterea intereselor Moscovei în Batum şi Baku. Stalin şi-a pus speranța în posibilitatea unui asemenea acord cu partea germană, însă diplomația de la Berlin nu a mai răspuns solicitărilor sovietice în această problemă. În fapt, Hitler dorea doar să creeze impresia lui Stalin că este partener, nu inamic, pentru a obține timp în pregătirile sale de război. Problema era că Stalin nici nu vroia să conceapă că Hitler nu este om de cuvânt, excluzând eventualitatea unui atac german în răsărit; el punea incursiunile de la frontieră ale germanilor (cu care deveniseră vecini din toamna lui 1939) pe seama faptului că Hitler dorea o poziție mai puternică în negocierile pe care urma să le inițieze cu URSS. Stalin a ordonat, în aceste condiții, ca Armata Roşie să ignore provocările sperând astfel ca Hitler să înțeleagă că URSS nu doreşte să intre în conflict cu Germania. Stalin a ignorat şi faptul că din mai 1940 familiile personalului diplomatic german au început să părăsească Moscova, iar vasele sub pavilion german au plecat din porturile sovietice; mai mult, el a ordonat ca personalul diplomatic de la Berlin să crească şi, pentru a demonstra că este credincios angajamentelor sale, a decis să continue exportul de petrol şi cereale către Germania (ultimul tren a plecat cu o oră înainte ca Germania să atace URSS). De altfel, în perioada 1939-1941 au existat schimburi economice intense între Germania şi URSS, prin care partea sovietică oferea cereale, metale rare şi petrol şi primea în schimb tehnologie de război de ultimă generație. De ce a dat Hitler URSS cele mai moderne tehnologii, dacă ştia că o va ataca? I. Pentru că era convins că sovieticii nu vor putea produce armele respective pe scară largă; II. Pentru că avea nevoie urgentă de cereale, în condițiile blocadei impusă de Marea Britanie.

Hitler a luat decizia de a ataca URSS în august 1940. El a mers pe principiul că dacă va neutraliza Rusia sovietică, Marea Britanie va trebui să capituleze. Planul „Barbarosa" trebuia să înceapă la 15 mai 1941, dar ocuparea Greciei şi Iugoslaviei au amânat declanşarea operațiunilor până la 22 iunie 1941. Pentru războiul împotriva sovietelor Germania a concentrat circa 70 % din forțele sale militare. După trei săptămâni de lupte, germanii au înaintat aproape 500 km şi au ocupat Letonia, Lituania, Bielorusia, Ucraina. La 9 septembrie 1941 a început blocada Leningradului, la 10 octombrie a fost ocupat Kievul şi la 16 octombrie a început asediul Moscovei. Până în primăvara lui 1942 Armata Roşie a revenit pe anumite poziții, însă nesemnificativ.

Responsabilitatea dezastrului i-a revenit în primul rând lui Stalin deoarece:

1. A avut o concepție militară neadaptată la situație (nu era pregătit pentru un război defensiv)
2. A apreciat eronat intențiile naziştilor (nu a luat în seamă informațiile despre iminentul atac german)
3. Armata era foarte prost dotată
4. Ofițerii cu experiență fuseseră epurați în campania din 1938

Pentru a ieşi din criză, Stalin a încercat să se apropie de Marea Britanie, la rândul ei interesată să încercuiască Germania; astfel, în vara lui 1941, s-a încheiat acordul de cooperare sovieto-britanic. În plus, SUA a acordat un prim ajutor URSS în valoare de 1 miliard dolari fără dobândă. În seria aceloraşi demersuri, la 1 oct. 1941 Marea Britanie, URSS şi SUA au încheiat la Moscova un acord tripartit pentru furnizarea către URSS de armament, echipament militar şi materii prime strategice. Cu toate acestea, SUA nu erau dispuse să susțină prin efort militar propriu rezistența şi ofensiva sovietică. Stalin îi solicitase lui Roosevelt să deschidă un al doilea front în Franța, fapt ce i-ar fi uşurat misiunea, însă liderul american aştepta momentul potrivit pentru a se implica într-un război victorios (cu alte cuvinte îi lăsau pe britanici şi sovietici să ducă greul războiului).

b. De la agonie la extaz 1943-1945

În aceste condiții, rezultatele s-au lăsat aşteptate. Abia în februarie 1943 au apărut primele victorii sovietice, după înfrângerea trupelor germane la Stalingrad. A fost primul mare eşec al germanilor, care au pierdut atunci 800.000 de oameni. El a fost urmat de marea bătălie a tancurilor de la Kursk (10-20 iulie 1943), în care au fost înfrânte cele mai bune divizii de blindate ale Reichului.

Victoriile sovieticilor s-au datorat unui complex de factori:

1. Reconversia economică de excepție (3 mil. de oameni încadrați în industria de război)
2. Populația din teritoriile ocupate de nazişti nu a colaborat cu aceştia, din cauza tratamentului aplicat. Au fost organizate grupuri de partizani, care au profitat de întinderea frontului şi de distanțele între unitățile germane pentru a face acte de sabotaj
3. Stalin a făcut apel la valorile ruseşti care trebuiau apărate şi a invocat „marele război de apărare al patriei” pentru a stârni entuziasmul, susținerea şi implicarea populației

Pe fondul victoriilor armatelor aliate, Marea Britanie, SUA şi URSS au decis să-şi coordoneze acțiunile şi să elaboreze proiecte postbelice. Astfel, la 28 nov. – 1 decembrie 1943 s-a desfăşurat Conferința de la Teheran, care i-a reunit pentru prima dată pe Churchill, Stalin şi Roosevelt; întrunirea a fost un succes al sovieticilor deoarece au obținut promisiunea americanilor de a debarca în Franța cel mai târziu în mai 1944 (SUA a promis să intre în Europa şi s-a ținut de cuvânt deoarece URSS avea armatele la 100 km de Polonia şi exista pericolul pentru americani ca Armata Roşie să ocupe înaintea lor cea mai mare parte a Europei; în plus, Stalin declarase din oct. 1943 ca nu va intra în război contra Japoniei decât după încetarea războiului în Europa şi înfrângerea Germaniei; astfel că interesul SUA era de a rezolva cât mai repede afacerile europene pentru a concentra toate forțele combatante în Pacific, zonă care o interesa nemijlocit); deplasarea spre vest a frontierelor Poloniei şi recunoaşterea liniei Curzon ca frontieră; anexarea statelor baltice. În schimb, Stalin a acceptat să declare război Japoniei când se va termina războiul în Europa.

La fel de sinuoase au fost şi relațiile sovieto-britanice. Suspiciunile reciproce s-au mai risipit în toamna anului 1943, cu ocazia întâlnirii dintre Stalin şi Churchill. Atunci s-a pus deschis problema împărțirii sferelor de influență în Europa, într-o discuție rămasă necunoscută lui Roosevelt. Interpretul lui Stalin relatează că în contextul în care cei doi oameni politici acuzau implicarea tot mai mare a americanilor în problemele europene, Churchill i-a întins lui Stalin un petec de hârtie pe care scria: România – Rusia 90% Ceilalți 10 %; Grecia – Rusia 10% Ceilalți 90 %; Iugoslavia - Rusia 50% Ceilalți 50%; Ungaria - Rusia 50% Ceilalți 50%; Bulgaria – Rusia 75% Ceilalți 25%. În urma discuțiilor purtate a doua zi de Molotov şi Eden s-a lăsat o influență mai mare URSS în Bulgaria (90%). În aceste condiții dispare mitul împărțirii Europei de cei „trei mari” la Yalta, mit întreținut mult timp de istoriografia română. În fapt, la Yalta s-a convenit ca URSS să obțină trei locuri la conferința de constituire a ONU, s-au confirmat frontierele occidentale şi orientale ale Poloniei şi s-au pus la punct problemele ce țineau de stăpânirea insulelor Kurile, Sahalinul de sud şi de exploatarea complexului feroviar din Manciuria.

Sfârşitul războiului a adus creşterea suspiciunilor şi divergențelor între aliați; pe de o parte armata sovietică stăpânea o jumătate din Europa, dar pe de altă parte era mult sub posibilitățile tehnologice ale SUA. Desfăşurarea Conferinței de la Londra (sept. 1945) şi a celei de la Moscova (dec. 1945), la care au participat miniştrii de externe ai celor trei puteri, a generat

noi subiecte divergente, cum ar fi contestarea rezultatelor alegerilor din România şi Bulgaria şi protestul occidentalilor în fața încercării sovieticilor de a stabili un protectorat asupra nordului Iranului. Conflictul est-vest s-a acutizat după terminarea Conferinței de pace de la Paris şi mai ales după lansarea planului Marshall, condiții în care între vechii aliați s-a declanşat ceea ce istoriografia a numit Războiul Rece.

c. Apogeul regimului stalinist (1945-1953)

În plan intern, primii ani postbelici au însemnat o înăsprire ideologică şi o recrudescență a conservatorismului. Stalin concentrase toate puterile în mâinile sale: era secretar general al PCUS, preşedintele Consiliului de miniştri, mareşal, generalissim şi comandant suprem al armatei. Toate organele de conducere ale PC au fost ignorate: între 1939-1952 nu a mai avut loc nici un congres, nici o plenară a CC, iar Biroul Politic alcătuit din 14 persoane nu a mai ținut şedințe cu participarea tuturor membrilor.

Pentru a ieşi din criza provocată de război, în 1946 a fost creat planul cincinal denumit al „Reconstrucției", ocazie cu care au fost reluate temele discursului mobilizator de tip stahanovist. Planul nu a dat însă rezultate, înregistrându-se chiar o recrudescență a fenomenelor anilor 30: aflux de muncitori necalificați, productivitate slabă, nivel de viață scăzut.

Contrastul dintre lipsurile din societate şi megalomania conducătorilor nu a fost niciodată mai mare; au fost proiectate planuri fanteziste pentru dezvoltarea unor centrale electrice gigantice sau pentru transformarea climatului regiunilor aride din sud prin abaterea cursurilor de apă. În plus, teroarea şi represiunea au cunoscut o nouă dimensiune, la scară mult mai mare: din cei 2,3 milioane de prizonieri sovietici care trebuiau să se întoarcă acasă, foarte puțini s-au mai întors. Sistemul de concentrare a atins apogeul, numărul celor încarcerați ridicându-se în 1953 la 2,5 milioane persoane, iar numărul celor din „satele de colonizare" a atins 2,7 milioane. S-a pus, mai mult ca oricând, accentul pe constrângerile ideologice; sub conducerea lui Jdanov s-a desfăşurat ofensiva împotriva creațiilor spirituale care aveau influențe străine şi prezentau semne de „decadență occidentală", au fost interzise căsătoriile cu străinii şi au continuat epurările politice. Nu în ultimul rând, Stalin a încercat reformarea structurilor politice ale URSS, într-un sens care să-l avantajeze. În octombrie 1952, la Congresul al XIX-lea al PC, Biroul Politic a fost înlocuit cu un Prezidiu de 36 de persoane, mult mai greoi în luarea deciziilor, iar numărul

membrilor CC s-a dublat. Prin aceste reforme, Stalin dorea să diminueze şi mai mult influenţa colegilor săi şi să se înconjoare de nou veniţi, mai uşor de manipulat.

„Noul Curs” în politica sovietică în anii 60-70

a. **URSS în timpul lui Hrusciov**
b. **De la „reformism” la „imobilism”**
c. **Politica externă în deceniile VII-VIII**

a. URSS în timpul lui Hrusciov

Moartea fulgerătoare a lui Stalin a provocat o imensă confuzie. În noaptea de 4/5 martie 1953, membrii Biroului Prezidiului: Beria, Bulganin, Voroşilov, Kaganovici, Malenkov, Hrusciov, Pervihin, Saburov au trecut la o primă repartizare a funcţiilor şi responsabilităţilor şi au suprimat Prezidiul lărgit, înlăturând oamenii numiţi de Stalin. Primul loc în noua ierarhie l-a ocupat Malenkov: preşedintele Consiliului de Miniştri şi Secretar al CC; el era asistat de 4 vicepreşedinţi ai guvernului: Beria – Ministru de Interne, Molotov – la Externe, Bulganin şi Kaganovici. Hrusciov ocupa locul III în Secretariatul CC. Această troică: Malenkov – Beria – Molotov a fost curând considerată ilegală de toţi membrii PC. Drept urmare, Prezidiul l-a constrâns pe Malenkov să aleagă între cele două funcţii şi el a ales şefia guvernului, lui Hrusciov revenindu-i conducerea aparatului de partid. În ianuarie 1953, Beria a fost şi el eliminat, în urma unui proces fals, cu capete de acuzate fanteziste. În martie 1954, poliţia politică a fost reorganizată într-un organism autonom, sub numele de Comitetul Securităţii Statului – KGB – sub conducerea lui Serov, un apropiat al lui Hrusciov.

După dispariţia lui Beria, Malenkov şi Hrusciov au început disputele pentru supremaţie, care s-au desfăşurat sub forma proiectelor pe teme economice. Primul propunea o strategie de

dezvoltare bazată pe industria uşoară şi scăderea prețurilor la bunurile de consum, cel de-al doilea propunea dezvoltarea agriculturii, prin desțeleniri în Kazahstan şi Siberia, ceea ce ar fi dus şi la dezvoltarea industriei (prin crearea de utilaje pentru acest proces). Hrusciov a reuşit să convingă CC de utilitatea planului său, pe care l-a şi pus în aplicare; efectul a fost vizibil imediat, astfel că până în 1956 producția agricolă a crescut cu 25 %. În doar 5 ani (1953-1958) producția de cereale a crescut cu peste 70%, însă indicatorii se datorau extinderii suprafețelor cu până la 30 mil. hectare şi nu îmbunătățirii productivității. Competiția pentru cantitate nu a lăsat răgaz sporirii calității, progresele tehnologice fiind lente, iar resursele utilizate ineficient. Hrusciov a promovat şi un nou activism social prin revitalizarea sindicatelor, abandonarea constrângerilor în relațiile de muncă, abolirea responsabilităților penale pentru întârziere şi scăderea duratei săptămânii de lucru de la 48 la 42 de ore.

În 1955 Malenkov a fost criticat pentru greşelile sale în politica agricolă de la începutul anilor 50 şi pentru tendințele de dreapta; el a fost constrâns să-şi dea demisia şi să lase conducerea guvernului lui Bulganin. Îndepărtarea de la putere a lui Malenkov a fost cauzată şi de faptul că el se plasase pe linia lui Stalin, ca succesor desemnat de însuşi marele înaintaş. Tot în 1955 Molotov a fost îndepărtat de la Ministerul de Externe pe motivul că se opune reconcilierii cu Iugoslavia şi astfel, Hrusciov a rămas fără principalii competitori la conducerea statului.

În februarie 1956, s-a desfăşurat Congresul XX al PC, ale cărui lucrări au stat sub semnul invocării leninismului; Hrusciov a subliniat atunci necesitatea deschiderii internaționale, bazată pe o nouă doctrină, numită „coexistența paşnică” şi a afirmat principiul pluralismul căilor spre socialism, potrivit condițiilor fiecărui popor. În acest fel putem explica intenția URSS de a normaliza raporturile cu Iugoslavia şi de a începe tratative cu SUA, care au dus la dezghețarea relațiilor internaționale. Cu aceeaşi ocazie, Hrusciov a prezentat Raportul secret asupra activității lui Stalin, un adevărat rechizitoriu al practicilor represive de până în 1953; a evocat epurările şi metodele ilegale de anchetă, însă nu a pomenit nimic şi despre responsabilitatea partidului.

În martie 1958, Hrusciov s-a folosit de alegerile pentru Sovietul Suprem pentru a-l îndepărta pe Bulganin, luându-i locul în fruntea guvernului; în acest fel, Hrusciov a cumulat conducerea Partidului şi a Statului şi a pus astfel capăt conduceri colective.

Hrusciov a încercat în plan intern o seamă de reforme, însă a menținut o bună parte din proiectele utopice specifice perioadei staliniste. Astfel, în mai 1957, a lansat lozinca „să ajungem din urmă şi să depăşim SUA”, prin care dorea să concureze economia americană în producția de

carne şi de lapte. Fixarea acestor obiective fanteziste demonstrau întoarcerea la un model voluntarist de mobilizare şi indică limitele proiectului hrusciovist. O altă idee pusă în practică a fost gruparea colhozurilor şi formarea unor federații colhoznice; prin această reformă el dorea să asigure muncitorilor şi țăranilor un nou mod de viață şi să atenueze diferențele dintre sat şi oraş. Proiectele sale economice nu au dus la îmbunătățirea condițiilor de viață, însă populația a simțit mai multă libertate: mulți deținuți din lagăre au fost eliberați şi reabilitați, legislația a fost schimbată, făcând să dispară abuzurile din perioada stalinistă, iar noțiunea de „duşman al poporului" a fost abolită.

În privința culturii nu s-au înregistrat schimbări spectaculoase: s-a abandonat cultul lui Stalin, dar Hrusciov era în continuare de părere că istoria, literatura şi artele frumoase trebuiau să reflecte realizările mărețe ale PC. Afacerea Pasternak – autorul cărții *Doctor Jihvago* – a arătat din plin limitele destalinizării; Pasternak a primit în 1958 premiul Nobel pentru literatură, însă CC a publicat o rezoluție prin care respingea prezentarea calomnioasă a Marii Revoluții socialiste din octombrie. Pentru a nu fi expulzat, Pasternak a trebuit să renunțe la premiu.

„Revoluția culturală" şi criza economică începută în 1958 şi terminată în 1963 au dus la diminuarea credibilității lui Husciov. Pe acest fond, în 1958, la Congresul XXI al PC el a pus bazele unui plan septenal, cu ambiții utopice, conform căruia, URSS trebuia să devină în 7 ani prima putere economică a lumii. Congresul a marcat apariția unui nou mit: cel al trecerii la comunism, proclamându-se cu acea ocazie încheierea construcției socialismului. Crearea acestui mit indică faptul că liderii sovietici pierduseră din nou contactul cu realitatea, mai ales că URSS obținuse primele victorii tehnologice prin lansarea Sputnikului – primul satelit artificial – şi prin punerea la punct a rachetelor intercontinentale. Hrusciov îşi savura trimful, dar puterea sa deja începea să scadă. Introducerea rotației obligatorii a unei treimi din toate posturile la fiecare ciclu electoral şi împărțirea partidului potrivit principiului producției au sporit îngrijorarea cadrelor față de lider. El şi-a înstrăinat treptat atât Prezidiul, cât şi Comitetul Central, tocmai forurile care îl sprijiniseră la preluarea puterii.

Hrusciov nu a mai avut însă timp să îşi vadă proiectele terminate, deoarece la 30 sept. 1964 colegii l-au sfătuit să meargă la odihnă la Soci. La revenirea la Moscova, Prezidiul i-a cerut demisia, iar la 14 oct 1964 Hrusciov ieşea din scenă.

b. De la „reformism" la „imobilism"

Locul lui Hrusciov în funcția de secretar general a fost luat de Brejnev, iar postul de premier a fost ocupat de Kosâghin. Căderea lui Hrusciov nu a fost întâmplătoare; ea venea după doi ani în care politica sa fusese contestată şi după o perioadă în care îşi făcuse tot mai mulți duşmani. De altfel, la căderea lui au contribuit atât complotul apropiaților lui, cât şi opoziția nomenclaturii, care se temea ca reformele să nu le amenințe posturile.

După plecarea lui Hrusciov s-a pus capăt erei „reformelor" generatoare de instabilitate. Desele schimbări de cadre, de şefi, proiectele utopice şi marile campanii au fost abandonate pentru o funcționare echilibrată a statului, fără zguduiri şi fără să se altereze în vreun fel echilibrul social. Aparatul funcționăresc, ajuns la dimensiuni impresionante, considera că modul ideal de a menține statul la un nivel echilibrat era evitarea balansului. Şi, în pofida sloganurilor mobilizatoare enunțate frecvent, care făceau trimitere la eforturi şi spiritul de sacrificiu, stabilitatea şi inerția păreau că domină structurile sovietice. Conducerea statului a fot împărțită o perioadă de Brejnev şi Kosâghin. Din 1976 Brejnev a rămas singur la conducerea URSS, însă tot în în acel an el a suferit un atac cerebral care l-a scos din circuitul politic. Guvernarea era asigurată de subalterni, Brejnev asigurând iluzia conducerii prin apariții publice ocazionale şi prin acumularea funcțiilor importante. Până în 1977, el a adunat toate funcțiile politice şi demnitățile militare, devenind şef al statului şi al partidului. Brejnev avea, de altfel, o adevărată pasiune pentru titluri şi decorații, pe care supuşii o foloseau pentru a-şi atrage simpatia. Această pasiune nu s-a transformat, însă, într-un cult al personalității de tip stalinist.

În 1977 a fost adoptată o nouă constituție, conform căreia statul era expresia voinței sociale şi îşi exercita autoritatea printr-un guvern şi organele administrative. Partidul era forța care conducea şi orienta societatea sovietică, el fiind, de fapt, cel care deținea puterea. Organizația partidului dubla administrația statului la fiecare eşalon teritorial.

Organele de conducere ale PCUS erau:

1. Comitetul Central format din elita conducătoare a partidului; avea 551 de membri, din care 40 % aparțineau aparatului de partid, 30 % aparatului de stat, 7 % din cadrul armatei, 5 % din diplomație
2. Politbiroul, cu 23 de membri (din care doar 14 votanți). Era un veritabil guvern care îşi impunea deciziile
3. Secretariatul CC, format din 10 membri, din care 6 erau şi membrii Politbiroului

Perioada lui Brejnev s-a caracterizat prin imobilism, stabilitatea cadrelor, continuitate în politica externă şi menţinerea planificării. În pofida interesului deosebit al conducerii sovietice, economia urma o accentuată pantă descendentă: se importa grâu din SUA, aprovizionarea cu alimente era deficitară, iar producţia industrială era scăzută. Cea mai mare parte a bugetului era destinat armatei, ceea ce dovedeşte importanţa acestui sector. Iniţiativa la nivelul activului de partid lipsea cu desăvârşire: rarele cerinţe venite de la centru erau parafrazate şi reluate în raporturi liniştitoare către autorităţile centrale. Această situaţie, care convenea tuturor, era însoţită de nepăsare la muncă şi lipsă de conştiinţă profesională.

La începutul anilor 80 conducerea sovietică la vârf era îmbătrânită, sfârşitul mandatului coincizând cu sfârşitul vieţii, iar stabilitatea anilor 70 se transforma în stagnare.

Marea noutate a perioadei a reprezentat-o apariţia societăţii civile, fenomen la care a contribuit urbanizarea masivă şi dezvoltarea generală a instruirii instituţionalizate. În 1980 partidul avea 17 milioane de membri, din care mulţi aveau studii superioare. Conştienţi de avantajele afilierii politice, aceştia s-au înscris în PCUS, completându-şi astfel cv-ul nu doar cu o diplomă, ci şi cu un carnet de partid, care le ajuta cariera, fără ca implicarea în politic să fie majoră. Nu în ultimul rând, o importanţă deosebită în constituirea societăţii civile a avut-o mişcarea ecologistă, care s-a opus unor proiecte fanteziste, ce aveau să distrugă ecosisteme (desecări, desţeleniri, defrişări, schimbarea cursurilor unor râuri).

Pe acest fond, la sfârşitul anilor 60 s-au constituit trei curente disidente, grupate în Mişcarea democrată:

1. Curentul marxism-leninismului adevărat a lui Medvedev
2. Liberalismul occidental a lui Andrei Saharov
3. Ideea creştină şi slavofilă, în frunte cu Soljeniţân

Ele nu au rezistat, însă, presiunilor şi constrângerilor venite din partea puterii, cel mai puternic semnal fiind expulzarea lui Soljeniţân, expulzare care a pus problema drepturilor omului în URSS. Această problemă a fost reglementată în 1973, prin Conferinţa pentru securitate şi cooperare în Europa de la Helsinki, la care URSS a fost parte. Ideea unei conferinţe la nivel european pentru securitate a fost emisă de URSS încă din anii 50. În 1954 URSS a sugerat că trebuie semnat un tratat pentru 50 de ani de toate statele europene, însă statele din vest au declarat inacceptabilă propunerea sovietelor din moment ce ea implica recunoaşterea RDG şi separarea intereselor de securitate ale europenilor de cele ale americanilor (era un atac evident la

bazele NATO). În anii 60, URSS, profitând de schimburile Est-Vest, a propus organizarea unei conferințe europene de securitate care să confirme frontierele existente pentru Europa şi să creeze o structură de cooperare între Occident şi Orient. Ideea a fost receptată prudent de statele NATO. În 1969 aliații declarau că acceptă propunerea, însă cu câteva condiții: includerea în proiect a SUA şi Canada, reconfirmarea statutului Berlinului şi o discuție despre dezarmarea în Europa. Aceste obstacole au fost depăşite la începutul anilor 70, printr-o serie de acorduri între statele din cele două blocuri, deschizându-se astfel, canalul de dialog pentru o conferință de securitate şi cooperare în Europa. Discuțiile informale pentru acestă conferință au început în noiembrie 1972, la Helsinki şi au durat până în iunie 1973. Ele s-au terminat cu Recomandările finale ale Consultărilor de la Helsinki, cunoscute sub numele de Cartea albastră. Procesul Helsinki a oferit statelor din cele două blocuri un canal de comunicare permanent, un cod normativ de conduită şi un program pe termen lung de cooperare, care erau cu atât mai importante cu cât se desfăşurau pe fundalul războiului rece. Astfel CSCE a determinat schimbări calitative în relația est-vest şi a introdus norme noi de cooperare, printre care drepturile omului şi protecția mediului. Plecând de la ideea că relațiile internaționale trebuiau să includă o dimensiune umană, au fost rezolvate un număr mare de cazuri umanitare legate de contactele familiale, de reunirea familiei, căsătoriile binaționale, etc. Acest acord a relansat lupta disidenților în URSS, care au înființat diverse comitete de supraveghere a aplicării acordului de la Helsinki.

c. Politica externă în deceniile VII-VIII

În privința politicii externe au existat 3 direcții de acțiune:

1. Oprirea procesului de dezintegrare a lagărului socialist; în acest scop a fost lansată doctrina Brejnev, a „suveranității limitate” pentru statele satelit (folosită în cazul Cehoslovaciei)
2. Normalizarea relațiilor est-vest, ilustrată prin semnarea acordurilor cu SUA de limitare a armelor nucleare
3. Susținerea mişcărilor populației din lumea a III-a – ilustrată prin intervenția în Afganistan

„Coexistenței pașnice” i s-a acordat o importanță mai redusă, pentru a se demonstra că guvernul sovietic nu va cădea pe panta capitalismului. Accentul a fost pus pe depăşirea inferiorității militare şi pe creşterea producției de rachete balistice intercontinentale, obiectiv atins în 1969. Numărul forțelor convenționale în Europa a crescut, Flota Roşie a înființat primele detaşamente de patrulare în Oceanul Indian, iar la începutul anilor 70 a intrat în funcțiune primul portavion sovietic.

Dincolo de această cursă militară, URSS nu a dorit inăsprirea relațiilor cu SUA. După criza rachetelor din Cuba cele două puteri au semnat Tratatul pentru interzicerea parțială a testelor nucleare, iar în mai 1972 Nixon a vizitat Moscova. Cu acea ocazie s-au semnat Acordul pentru reducerea armamentului strategic (SALT 1), Tratatul privind rachetele antibalistice şi acorduri pentru dezvoltarea relațiilor culturale. Intențiile şi promisiunile au fost, însă mai generoase decât posibilitățile reale de realizare a lor şi pe măsură ce dificultățile de aplicare a tratatelor erau tot mai evidente, raporturile superputerilor s-au răcit din nou (procesul a devenit vizibil din 1975). Preşedintele Carter a readus în discuție problema drepturilor omului din URSS, ceea ce reprezenta un subiect sensibil, iar propunerea SUA, din 1977, privind reducerea armelor strategice a fost respinsă de URSS ca dezavantajoasă. Regan a adoptat o poziție şi mai dură față de sovietici, mai ales cu ocazia războiului din Afganistan şi a amenințărilor de invadare ale Poloniei din 1980 şi 1981.

Relațiile cu chinezii au rămas pe toată perioada încordate. Tratatul de pace şi prietenie dintre China şi Japonia a produs îngrijorare la Moscova, iar încercarea de subminare a lui prin încheierea unui acord sovieto-japonez a eşuat din cauza neînțelegerii privind retragerea URSS din insulele Kurile, ocupate în 1945.

Conflictul care a produs urmări majore pentru puterea militară sovietice a fost războiul din Afganistan. În 1979, diplomația sovietică susținea că lumea era împărțită în patru zone: socialismul dezvoltat - reprezentat de URSS, țările frățeşti - în care intrau statele socialiste, zona regimurilor progresiste şi tabăra capitalistă. Afganistanul era plasat în zona a treia, prin venirea la putere a comuniştilor, iar invazia sovietică era menită să mențină statul în zona progresistă şi chiar să-l treacă în zona a doua. URSS a sprijinit constant statul afgan, mai ales după ce Pakistanul, cu care se afla în conflict pentru probleme teritoriale locale, era susținut tot mai evident de SUA. După lovitura de stat din 1973 a prințului Mohamad Daoud Khan, Afganistanul s-a apropiat tot mai mult de Moscova. Pentru a nu pierde din influența sa în regiune, URSS a

decis în 1978 să intervină în statul islamic pentru a impune acolo un regim la ordinele sale. Noii lideri de la Kabul, aflaţi sub influenţa Moscovei, au introdus unele reforme în stil comunist, care au lovit în cutumele societăţii afgane conservatoare şi islamice, ceea ce a determinat reacţii de protest. Opoziţia tot mai mare, care ameninţa regimul comunist de la Kabul, a determinat intervenţia lui Brejnev, din decembrie 1979. Motivaţia oficială susţinută de Moscova a fost că intervenţia era necesară pentru a apăra regimul în funcţie din Afganistan şi pentru a păstra pacea în Asia centrală. Consecinţa directă a acestei intervenţii a fost declanşarea unui război civil între tabăra prosovietică şi cea islamistă. Gruparea islamistă – mujahedinii – au fost sprijiniţi cu arme de SUA, pentru a contrabalansa influenţa sovietică, însă ajutrul s-a întors împotriva americanilor, deoarece aceşti islamişti au contribuit la antrenarea, dotarea şi ascunderea teroriştilor care vor lansa mai târziu atacuri contra Occidentului (inclusiv cel de la 11 sept 2001). Bilanţul conflictului pentru URSS a fost dezastruos (unii fac comparaţia cu dezastrul SUA în Vietnam): 900.000 soldaţi sovietici au servit în război, din care 14.000 au fost ucişi, 75.000 răniţi, 800 de elicoptere şi avioane şi 1500 de blindate au fost distruse, iar statul a cheltuit 2 miliarde dolari pe an.

În noiembrie 1982 Brejnev a murit, iar la conducerea URSS a urmat Iuri Andropov (şeful KGB); la 12 noiembrie el a preluat funcţiile de Secretar general al PCUS şi preşedinte al Prezidiului Sovietului suprem (şeful statului). Scurta perioadă în care a condus destinele URSS a fost marcată, în plan intern de intensificarea disciplinei de muncă, lupta contra corupţiei, iar în plan internaţional de deteriorarea relaţiilor cu SUA. A fost urmat de Constantin Cernenko, care a condus pentru o perioadă şi mai scurtă aprilie 1984 – martie 1985.

Încercări de reformare a „Imperiului”. Epoca lui Gorbaciov

a. **Venirea lui Gorbaciov la putere**
b. **Perestroika şi Glaznostul**
c. **Reforma economică şi socială**
d. **Reforma politică**

a. Venirea lui Gorbaciov la putere

Gorbaciov a reuşit să ajungă în foarte scurt timp în funcțiile de conducere, în pofida vârstei sale, folosindu-se de relațiile personale şi relativa neutralitate față de grupurile ce se luptau pentru putere. La venirea sa în postul de secretar general al PCUS, Gorbaciov a găsit o Uniune Sovietică slăbită, cu resurse prost administrate şi cu o poziție tot mai fragilă în raporturile cu SUA. În plus, era necesar un alt program politic şi economic pentru PC, în condițiile în care ideile lui Brejnev din 1961 rămăseseră desuete (ajungerea din urmă a SUA, îngenuncherea capitalismului, victoria mondială a comunismului). Cunoscând criza structurală în care intrase statul sovietic, Gorbaciov a propus un set de reforme care gravitau în jurul a două concepte care au făcut istorie: glaznost şi perestroica.

b. Perestroika şi Glaznostul

Conceptele au fost lansate prima dată într-un discurs din aprilie 1985, dar abia în 1987, cu ocazia Congresului XXVII ele au căpătat o substanță oficială. Perestroica însemna o politică al cărei scop era activarea programului social şi economic. Ea se putea realiza printr-o mai mare independență a cooperativelor şi a directorilor întreprinderilor de stat şi prin introducerea unor mecanisme ale economiei de piață, mai ales în privința reglării cererii şi ofertei prin mecanisme interne, economice. Perestroica a depăşit, însă, domeniul strict al economiei, cuprinzând societatea, administrația, relațiile internaționale. A fost cuvântul care a produs mutațiile cele mai mari în stat şi societate. Glaznostul – termen care s-ar traduce prin „a da publicității" – a însemnat liberul acces al populației la informații ce priveau acțiunile statului sovietic, dar a însemnat şi ridicarea parțială a cenzurii şi libera denunțare a diverselor abuzuri.

c. Reforma economică şi socială

Plecând de la noile perspective, în 1987 a fost elaborată o lege pentru introducerea reformei economice, prin care a debutat procesul de descentralizare; din păcate, a fost o reformă incompletă deoarece a acordat industriei prea puțină libertate de a căuta piețe de desfacere şi a făcut prea puține modificări în sistemul de planificare centralizată. Tot ca reflex al deschiderii, numeroşi deținuți politici au fost puşi în libertate, principalii lideri ai opoziției şi victimele proceselor staliniste au fost reabilitați, iar în 1990 s-au anulat toate privațiunile cetățeneşti impuse în 1966. Gorbaciov a realizat şi o reformă judiciară, prin care se restrângea aplicarea pedepsei cu moartea şi se prevedea sfârşitul exilului aplicat în cadrul statului. Totodată, glasnostul a determinat o liberalizare a artelor, care a avut ca efect o explozie a genului cinematografic şi un aflux de publicații interzise până atunci. În 1990 s-a produs liberalizarea presei, cu câteva restricții, totuşi, în privința instigării la revoltă sau la schimbarea regimului. Foarte important pentru constituirea unei conştiințe civice a devenit „curierul cititorilor", deoarece era o sursă de informații despre viața şi realitatea sovietică, era un mod de a lua pulsul opiniei publice, era chiar o posibilitate de dezbatere liberă. Schimbarea s-a resimțit şi la Radio şi TV, unde se produceau tot mai multe emisiuni ce încurajau dialogul cu populația, iar slujbele religioase au început să fie transmise în direct.

În seria măsurilor de destindere se mai înscrie legea întreprinderilor de stat, din ianuarie 1988, prin care întreprinderile îşi elaborau singure planul de activitate, îşi stabileau nivelul de producție, prețurile şi trebuiau să găsească furnizori şi clienți. În iulie 1988, pământurile au fost

arendate țăranilor pe diverse perioade, iar în martie 1990 s-a dat legea proprietății, prin care se constituiau trei forme de proprietate: a statului, publică şi privată.

Cu toate aceste deschideri sistemul continua să fie în criză; au apărut primele milioane de şomeri, inflația a devenit îngrijorătoare, iar şefii de întreprinderi păreau tot mai ostili reformelor, pentru că pierdeau comenzile sigure de la stat. Gorbaciov vorbea de transformările radicale în toate domeniile şi lansa concepte ca profit, descentralizare, economie de piață, însă, în practică, efortul era limitat doar la încercarea de accelerare a economiei. Era vital pentru URSS să întrerupă stagnarea care dura de mai bine de 10 ani, dar încercările de reformă au aruncat economia în haos, pierzându-se şi coeziunea existentă în timpul lui Brejenev.

d. Reforma politică

Pe măsură ce introducea perestroika şi glaznostul, Gorbaciov vorbea tot mai des despre „pluralismul căilor către socialism”. El a propus, în acest sens, eliminarea din Constituția sovietică a articolului 6, care prevedea că partidul era forța fundamentală a societății sovietice şi nucleul sistemului politic. Ca urmare, în martie 1990, a fost abolit articolul care proclama rolul de unic conducător al PC. Conferința partidului din vara lui 1988 reprezintă, de asemenea, un indice al progresului. Cu acea ocazie s-a produs o remaniere la vârf a activului de partid atât de la centru, cât şi în teritoriu. În 1989 au fost organizate primele alegeri semidemocratice din istoria URSS şi s-a format un Parlament lărgit, alcătuit din 2250 de membri, aleşi pe 5 ani (1500 aleşi prin vot direct, 750 desemnați de organizațiile sociale ale statului – PCUS, sindicate, organizații cooperatiste etc.). La 13 martie 1990, Congresul Deputaților Poporului a hotărât crearea funcției de preşedinte al URSS, ales prin sufragiu direct, însă Gorbaciov nu a îndrăznit să se confrunte cu poporul şi a fost ales de deputați, amânând cu 5 ani data alegerilor prezidențiale cu vot universal. Puterea preşedintelui URSS era foarte mare: putea emite decrete cu putere de lege, putea suspenda orice decizie a Consiliului de Miniştri şi era comandantul armatei.

Acest dezgheț a provocat, însă, sciziuni în cadrul PCUS şi a permis apariția a trei curente dominante:

- ✓ conservatorii, conduşi de Egor Ligacev, care se pronunța pentru lupta contra reformelor
- ✓ centriştii lui Gorbaciov, care doreau introducerea treptată a economiei de piață
- ✓ radicalii lui Boris Elțân, care cereau pluripartitism şi economie de piață

Treptat au apărut mai multe partide, care s-au înscris în competiția electorală din 1990, unele dintre ele reuşind să pătrundă în structurile administrative locale. Cu toate aceste, PCUS păstra în continuare controlul asupra principalelor pârghii ale puterii şi a mai durat până să fie înlăturat definitiv. Abia în 21 oct. 1990 a apărut o forță politică veritabilă, care s-a putut opune cu succes PCUS; este vorba de Rusia Democratică, ce a susținut candidatura lui Elțân la preşedinție.

Destrămarea URSS

a. **URSS – o istorie multietnică**
b. **Revoluțiile democratice din republicile unionale**
c. **Criza internă şi căderea lui Gorbaciov**

a. URSS – o istorie multietnică

În 1917, revoluțiile naționale au dublat protestele sociale din capitala statului. Ele au fost determinate mai ales de război, ale cărui dificultăți au sporit neîncrederea față de centru şi au încurajat popoarele din Rusia să se organizeze. Astfel, în septembrie 1917, la Kiev s-a desfăşurat un congres al popoarelor, la care au participat 93 de reprezentanți. Ei au căzut de acord că Rusia trebuia organizată într-o republică democrată federală. Desfăşurarea la Kiev a congresului nu era întâmplătoare. Ucraina devenise în 1917 un teritoriu foarte activ în direcția cererilor de autonomie. În iunie, peste 2000 de țărani au participat la Congresul țăranilor ucraineni, care cerea rezolvarea problemelor pământului şi autonomie. Sub presiunea țăranilor, Rada (Consiliul central, un fel de proto-parlament, înființat în februarie 1917) a declarat autonomia Ucrainei, în iunie 1917. Guvernul provizoriu rus a fost obligat să recunoască Rada ca reprezentant al națiunii ucrainene, fiind pentru prima dată când guvernul rus ceda o parte din putere unui organism național şi recunoştea principiul național ca bază a unei unități administrative.

Multe alte grupuri etnice non-ruse s-au mobilizat pentru cereri politice şi sociale. În mai toate cazurile, mişcările naționale conduse de intelectuali au fost forțate de masele de țărani să țină cont tot mai mult de scopurile agrarienilor socialişti. Astfel, o serie întreagă de partide naționale, care la începutul lui 1917 înclinau mai degrabă către cadeții liberali, s-au apropiat, în toamnă, de revoluționarii socialişti. În plus, socialiştii militau şi ei pentru reorganizarea federativă a statului. Mişcările naționale au fost inițial cucerite de promisiunile egalitariste ale bolşevicilor, dar au realizat repede că erau doar discursuri de propagandă, pentru a câştiga sprijin popular. Astfel, în ianuarie 1918, Finlanda, Estonia, Lituania, Ucraina şi Basarabia s-au declarat independente. Războiul şi pierderile teritoriale au complicat şi mai mult situația, aşa încât, la 6 luni de la preluarea puterii, bolşevicii nu mai controlau nicio zonă de la periferia imperiului. Aceste regiuni şi-au păstrat un timp independența, fiind legate de Rusia doar prin alianțe militare şi înțelegeri economice. Până în 1921, însă o bună parte din teritorii au revenit la Rusia, bolşevicii speculând antagonismele etnice şi sociale locale pentru a atrage vechile provincii în granițele noului stat.

În 1922 s-a format URSS, prin includerea Ucrainei, Bielorusiei şi a Republicii Transcaucaziene. În 1936, aceasta din urmă a fost dizolvată şi s-au format 8 republici sovietice: Georgia, Armenia, Azerbaidjan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tadjikistan, Kazakstan şi Kîrghîzia. Împărțirea noului stat federal se baza pe teritorii definite de limbă şi naționalitate. Aceasta nu doar că încălca principiul comunist, conform căruia naționalitățile trebuiau să dispară, dar ignora şi realitățile demografice şi compoziția etnică a zonelor.

NEP-ul a fost acompaniat de o politică flexibilă față de naționalități. Una dintre primele măsuri a fost de a înlocui principiul autodeterminării cu cel al egalității popoarelor din URSS. Guvernul central a cooperat cu elitele non-ruse locale, atrase în noile structuri de conducere comuniste, astfel încât, în anii 20-30, pe fondul insuficienței cadrelor ruseşti, evreii, georgienii şi armenii au fost supra-reprezentați în structurile centrale ale partidului şi statului, la cel mai înalt nivel. Tot în acea perioadă s-a pus în practică politica de „indigenizare" a aparatului local, prin care creştea numărul de persoane aparținând altor națiuni care ocupau poziții de conducere şi administrative. De exemplu, ucrainenii ocupau 59% din aparatul birocratic din Ucraina, bieloruşii – 66% în Bielorusia, armenii – 95 % în Armenia. În Asia centrală, din cauza nivelului scăzut de instrucție, majoritatea o dețineau europenii. Limbile neruse au devenit tot mai utilizate în administrație şi tribunale, iar pentru a combate analfabetismul au fost acceptate şcoli cu

predare în limba maternă. Aceste transformări au dus la formarea unei elite neruse puternice, la multiplicarea numărului de publicații periodice în limbile naționale (în 1933 – 37% din publicații nu erau în rusă) şi la înflorirea literaturii. Regimul liberal privind naționalitățile avea ca scop crearea unei elite loiale față de noul imperiu şi de putere, abandonarea tensiunilor dintre centru şi periferie, deci stabilitate internă şi alfabetizatea în spiritul regimului, pe limba popoarelor, adică răspândirea comunismului printre neruşi. Această linie, urmată până la mijlocul anilor 30 a avut efecte profunde: a permis difuzarea ideilor comuniste sau cel puțin a neutralizat anumite grupări şi ideologii concurente şi a consolidat națiunile din cadrul URSS. Guvernul central a sperat că dând astfel de drepturi va reduce sentimentele naționale şi va contribui la crearea sentimentului apartenenței la URSS. Fenomenul a fost, însă contrar, elitele neruse dorindu-şi treptat şi drepturi politice în stat.

De la sfârşitul anilor 30 a început un proces de lichidare (chiar şi fizică) a elitelor politice şi intelectuale neruse. De exemplu, toți membrii Politbiroului ucrainean au dispărut şi din 102 candidați la Comitetul Central Ucrainean au supraviețuit 3. Sovietele au fost plasate sub controlul deplin al guvernului central, politica „indigenizării" a fost abandonată, noua birocrație era formată doar din cadre ruseşti, politicile culturale liberale au fost oprite, iar sistemul de învățământ unificat. A fost creată o nouă ideologie a „integrării" , plecând de la cultul pentru patriotismul sovietic, iar apelurile la solidaritatea internațională au fost înlocuite cu dragostea pentru URSS şi Stalin, formule care aminteau de propaganda țaristă. Stalin a profitat de război pentru a reface vechiul imperiu, căruia i-a adăugat şi alte teritorii, pentru a deporta aproape 2 mil de cetățeni sovietici în Asia centală, din care o treime au murit şi pentru a aduce elită rusă în noile teritorii ocupate.

După moartea lui Stalin s-a revenit la politica din anii 20, însă de la jumătatea anilor 70 măsurile restrictive au fost reluate. Cu toate acestea, expansiunea sistemului educațional şi urbanizarea au permis crearea unei elite educate, care acționa dincolo de limitele impuse la centru. Aceaste elite au revigorat limbile, literaturile şi învățământul național şi au devenit tot mai critice față de politica de tip paternalist şi de deciziile guvernului de la Moscova.

Tabel cu evoluția grupurilor etnice din Rusia/URSS (cu procentaj peste 1%)

ETNIA	1897	1989
RUŞI	44.31% (556 MIL)	50.8% (1.45 MLD)

UCRAINENI	17.81%	15.46%
BIELORUŞI	4.68	3.51
TĂTARI	1.46	2.33
BAŞKIRI	1.05	0.51
LETONI	1.14	0.51
POLONEZI	6.31	0.39
LITUANIENI	1.32	1.07
EVREI	4.03	0.51
ROMÂNI	0.89	1.22
GEORGIENI	1.08	1.39
ARMENI	0.93	1.62
AZERBAIDJENI	1.15	2.37
CAZACI	3.09	2.85
UZBECI	1.43	5.84

b. Revoluțiile democratice din republicile unionale

Unul dintre principalele efecte ale perestroikăi şi glaznostului a fost relaxarea sistemului centralizat. Introducerea libertății de exprimare şi suprimarea mijloacelor de represiune la scară largă au determinat o mişcare reformistă în toate republicile unionale. În 1990, URSS era formată din 15 republici sovietice: Rusia, Letonia, Estonia, Bielorusia, Ucraina, Moldova, Kazahstan, Kârghistan, Tadjikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Azerbaidjan, Armenia, Georgia.

Revoluțiile democratice au început în statele baltice. La 23 iunie 1988, Prezidiul Sovietului Suprem din Estonia a decis să restabilească drapelul național, iar în noiembrie a proclamat suveranitatea Estoniei. Transformările din Lituania au început tot în 1988, când mişcarea reformistă Sajudis a devenit în partid ce milita pentru independența statului. La 8 oct. 1988 s-a hotărât arborarea propriului drapel, s-a adoptat un nou imn şi s-a introdus lituaniana ca limbă oficială. În 1990, au avut loc alegeri pentru Sovietul Suprem, iar candidații Sajudis au obținut majoritatea, proclamând ulterior independența Lituaniei. Mişcarea letonă de democratizare a început în mai 1989, prin introducerea letonei ca limbă oficială şi a culminat în iulie 1989, când a fost proclamată suveranitatea statului. Gorbaciov era dispus să acorde

republicilor drepturi mai largi, dar nu era dispus să accepte o secesiune teritorială, mai ales că republicile baltice făceau parte din sistemul defensiv al URSS. În aceste condiții, în ianuarie 1991, armata sovietică a intervenit în zonă, intervenție care s-a soldatează cu zeci de morți şi răniți. Protestele internaționale şi amploarea evenimentelor l-au determinat pe Gorbaciov să decidă retragerea armatelor şi recunoaşterea independenței statelor.

Dacă naționalismele din zona Baltică s-au dezvoltat în paralel şi cooperant, în zona Transcaucazului ele au avut un caracter antagonist şi conflictual. Cea mai disputată problemă a fost a provinciei Nagorno-Karabah, pe care şi-o disputau Armenia şi Azerbaidjan. În 1988, în Armenia s-au declanşat manifestații care cereau alipirea regiunii aflate în granițele Azerbaidjanului, deoarece era populată în majoritate de armeni. La 28 februarie, 32 de civili armeni au fost masacrați pe țărmul caspic al Azerbaidjanului, fapt ce a amplificat tensiunea şi a declanşat o rundă de ciocniri violente. În asemenea condiții, armata sovietică a intervenit, dar nu a reuşit decât să înghețe conflictul pentru moment. O altă problemă de nerezolvat pentru URSS a fost secesiunea celor două minorități importante din Georgia – osetii şi abhazii, care în 1990 şi 1991 şi-au proclamat independența, provocând încă o criză în zonă. În contextul valului de revoluții democratice şi al procesului separatist, toate celelalte republici transcaucaziene şi-au proclamat pe rând independența.

Ucraina era, după Rusia, cea mai mare, cea mai populată şi mai productivă republică. La sfârşitul anilor 80 s-a conturat şi aici o mişcare națională, mai întâi cu caracter religios, prin ieşirea catolicilor din clandestinitate, apoi cu aspect politic, prin înființarea grupării numite Mişcarea Populară a Ucrainei. Pe fondul valului reformist, prim secretarul Vladimir Şcerbițki (care guvernase 26 de ani) a demisionat, iar la alegerile organizate în 1989 au venit la putere comuniştii ucraineni, transformați peste noapte în naționalişti, în frunte cu Leonid Krawciuk. El a proclamat suveranitatea Ucrainei, la 16 iulie 1990.

După 1988 mişcarea de masă bielorusă a prins şi ea amploare, mai ales după descoperirea mormintelor comune a victimelor represiunilor lui Stalin.

În zona musulmană opiniile în favoarea ruperii de URSS s-au exprimat mai puțin violent. Mişcările naționale şi islamice, însă, venite mai ales dinspre elite şi fără o aderență masivă în rândul populației, au intrat în conflict unele cu altele. În zona uzbekă a regiunii Fergana populația turcă a fost persecutată, iar kîrgîzii şi uzbecii îşi disputau sângeros teritorii.

Înțelegând dorința de libertate a acestor națiuni, Gorbaciov a elaborat un proiect al Uniunii, care să împace tendințele separatiste cu necesitățile centraliste ale Moscovei. Astfel, la 17 martie 1991 a avut loc referendumul pentru menținerea URSS sub forma unei federații de republici suverane. Ideea a fost respinsă categoric de 6 state: cele trei baltice, Moldova, Georgia şi Armenia. Celelalte 9 au cerut reformarea sistemului federativ. De aici până la formarea CSI nu a fost decât un pas. La 8 decembrie 1991, preşedinții Rusiei, Ucrainei şi Bielorusiei au publicat o declarație conform căreia Uniunea Sovietică era dizolvată şi înlocuită prin Comunitatea statelor independente; această Comunitate era o entitate interguvernamentală compusă din 12 foste republici sovietice (Armenia, Azerbaidjan, Bielorusia, Kazahstan, Kîrghistan, Moldova, Uzbekistan, Rusia, Tadjikistan, Turkmenistan, Ucraina, Georgia – care a părăsit ulterior CSI). Conform actelor constitutive de la Minsk şi Alma-Atta, CSI era lipsită de personalitate juridică internațională.

c. Criza internă şi căderea lui Gorbaciov

În încercarea de a-şi consolida puterile în detrimentul partidului, Gorbaciov a determinat decizia Plenarei CC din februarie 1990 de a abandona rolul conducător al PC, introducând multipartitismul şi punând bazele unui regim prezidențial. Prins de valul reformist, Gorbaciov a anunțat trecerea la economia de piața, ceea ce însemna că se anulau principiile economiei socialiste şi dogma marxist—leninistă, iar în iulie 1991, cu ocazia altei plenare se abandona şi principiul luptei de clasă. Nemulțumiți de aceste reforme, conservatorii au decis organizarea unui puci, la 18 august 1991. Gorbaciov a fost arestat la reşedința sa de vară, iar puciştii l-au numit preşedinte pe Ianaev (care era atunci vice preşedinte). Puciul a fost organizat de înalți demnitari, şefi ai poliției, armatei şi KGB, ceea ce indică în mod clar că reformele nemulțumiseră profund categoriile ce se bucurau de privilegiile statului socialist. Rezistența contra puciului a fost condusă de Boris Elțân, care a primit sprijinul larg al populației nu din admirație pentru Gorbaciov, ci pentru că prinseseră prea tare gustul libertății şi nu doreau să se întoarcă la sistemul comunist propus de pucişti. Deconcertați de această întorsătură a evenimentelor, puciştii au abandonat lupta, fiind ulterior arestați. La 22 august, Gorbaciov a revinit din Crimeea şi şi-a reluat funcția, numai că populația şi-a continuat manifestațiile anticomuniste, distrugând simbolurile regimului – adică statuile lui Lenin şi Djerdjinski. Sub presiunea populară Gorbaciov

a demisionat din funcția de secretar general, Sovietul Suprem s-a autodizolvat, iar în fruntea noii Rusii s-a instalat Boris Elțân.